

Multikriteriel vurdering og kommunikation af økologiske fødevarer systemer

- Fem perspektiver på udfordringer og muligheder samt tværfaglige overvejelser

Tværgående rapport fra MultiTrust projektets Work Package 2

Jeppé Læssøe, Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet; Hugo Fjellsted Alrøe, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet; Egon Noe, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet; Tove Christensen, Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet; Søren Bøye Olsen, Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet; Alex Dubgaard, Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet; Niels Kærgaard, Fødevareøkonomisk Institut, Københavns Universitet; Iris Rittenhofer, Institut for Erhvervskommunikation, Aarhus Universitet & Karen Klitgaard Povlsen, Institut for Æstetik og Kommunikation, Aarhus Universitet

(pp. 1-53)

[url for article](#)

Indholdsfortegnelse

Sammenfatning	2
Indledning.....	6
Projektets formål	6
Tre centrale udfordringer	7
Rapportens indhold og opbygning.....	8
1.1. En økonomisk vinkel.....	11
Indledning	11
Det samfundsmæssige optimeringsproblem.....	11
Værdiartikulerende institutioner	14
Bæredygtighedsvurderinger	17
Konkluderende bemærkninger	18
1. 2. Normative aspekter af multikriteriel vurdering	19
De økologiske værdier – praksis og principper.....	21
Det videnskabsteoretiske grundlag – pluralisme og perspektivisme	22
Værdi, kvalitet og etik – de normative grundbegreber	24
Iagttagelse af fødevarer systemer - indikatorer og orientatorer.....	26
Resultater – analytiske spørgsmål til konkrete multikriterielle metoder.....	28
1.3 Tillid og troværdighed i et ledelsesperspektiv	28
1.4. Konstruktionen af troværdighed og tillid i medierne og blandt mediebrugere.	31
1.5. Brugernes kompleksitet og multikriteriel vurdering som læreproces	36
Multikriteriel vurdering i lyset af den psykologiske kompleksitet.....	36
Multikriteriel vurdering i lyset af hverdagslivets kompleksitet og de dertil knyttede selvspraksisser	40
Hovedpointer ud fra en pædagogisk synsvinkel:.....	41
2. Tværgående tematisering	43
2.1. Bidragene – set i forhold til hinanden	43
2.2. Centrale tværgående temaer.....	45
Afslutning	51
Baggrundsrapporter fra WP2	52
Øvrige artikler fra MultiTrust projektet	52
Konferencepapers fra MultiTrust projektet.....	53

Sammenfatning

MultiTrust projektet har til formål at udvikle metoder til vurdering og kommunikation vedrørende de effekter, som økologiske fødevarer systemer har på miljø, menneske og samfund. Hensigten hermed er dels at gøre de økologiske producenter bedre i stand til at udvikle økologien i overensstemmelse med de økologiske principper og i synergi med samfundets målsætninger, og dels at gøre det lettere for forbrugere, borgere og politikere at sætte sig ind i og bedømme de forskelligartede bidrag, som økologiske fødevarer systemer tilbyder. Det forventes, at sådanne redskaber til multikriteriel vurdering og kommunikation kan understøtte en integreret og troværdig udvikling af økologisk jordbrug og dermed underbygge økologiens langsigtede vækst.

Projektet har formuleret *tre centrale udfordringer* nemlig at afbalancere forskellige former for viden, at synliggøre bagvedliggende værdier samt gøre komplekse forhold tilgængelig for kommunikation og læring. I projektets Work Package 2 (WP2) er disse tre udfordringer blevet behandlet ved hjælp af *fem faglige bidrag*, som hver især er baseret på studier af den eksisterende relevante forskningslitteratur:

Det første bidrag introducerer multikriteriel vurdering ud fra en *økonomisk synsvinkel*. Fokus er her på, hvordan man afvejer og opgør de forskellige værdier, der indgår i valget af produkt eller handling. Det kan gøres på forskellige måder. Afsættet kan tages i IFOAM's fire overordnede principper, men der kan også trækkes på forskellige bæredygtighedsindekser i udviklingen af de multikriterielle vurderingsmetoder. Endvidere er det vigtigt at være bevidst om valg med hensyn til, hvordan værdier udtrykkes, hvem der deltager, hvordan man deltager, hvordan rationalitet defineres samt hvordan data behandles og aggregeres.

Det andet bidrag belyser *de normative aspekter*, som det er vigtigt at være opmærksom på ved udvikling af multikriterielle vurderingsmetoder. Der skelnes der mellem tre normative grundbegreber – værdi, kvalitet og etik, som ikke alene er relevante i forhold til selve vurderings- og udvælgelsesprocessen, men i høj grad også i forhold til hvilken måde de økologiske fødevarer systemer i udgangspunktet iagttages og beskrives. Iagttagelsen præges i dag ofte af en række fastsatte indikatorer, men bag dem findes der 'orientatorer', som kan være fundamentale inte-

resser, værdier, kriterier eller mål. Det er vigtigt at få dem frem i lyset og overveje, hvordan de påvirker iagttagelsen og derigennem også vurderingerne. Når multikriterielle vurderingsværktøjer udvikles, er det derfor også vigtigt ikke kun at inddrage interessenter og empirisk ekspertise men også ekspertise i at afdække de normative aspekter; dvs. viden om hvilke værdier og hvilken etik, der er i spil, samt om hvordan det indvirker på metoden.

Det tredje bidrag anlægger *et ledelsesperspektiv* og ser på, hvordan økologiske fødevarer systemer påvirkes af relationerne på markedet. De centrale begreber er her tillid og troværdighed. Det er således vigtigt at være opmærksom på, at mange forhold påvirker producenterne troværdighed og forbrugernes tillid. Det forhold, at økologien ikke er en fast størrelse knyttet til et nationalt regelsæt men snarere fremstår som en række økologier på et globalt marked med forskellige tolkninger, er en udfordring, som må medtænkes i udviklingen af multikriterielle vurderingsmetoder. Selvom sådanne metoder tænkes at hjælpe brugeren til at få overblik og vægte en række faktorer, så vil de samtidig selv udgøre en tolkning, der øger kompleksiteten.

Det fjerde bidrag har fokus på *mediernes* som det sociale rum, hvor opfattelserne og vurderingerne af de økologiske fødevarer systemer opstår, mødes og brydes. Også i det perspektiv står tillid og troværdighed i fokus. Nyhedsmediernes og forbrugerne har i høj grad tillid til økologiske produkter men nok så meget som konsekvens af en lav tillid til de konventionelt producerede fødevarer. Det er et sårbart grundlag, hvorfor der er god mening i at forsøge at opbygge et mere solidt grundlag gennem støtte til multikriteriel vurdering. Det støder imidlertid ind i den udfordring, at tilliden er en måde, hvorpå forbrugeren reducerer kompleksiteten i problematikken til en håndterbar størrelse, hvilket i værste fald kan blokere for at sætte sig nærmere ind i forholdene – og dermed for mere kvalificerede og solide vurderinger.

Det femte og sidste bidrag ser på multikriterielle vurderinger i lyset af viden om, hvordan vi *psykologisk* håndterer komplekse problemstillinger, samt i lyset af at vurderingerne uvægerligt vil være præget af de strategier, vi udvikler til at håndtere vores *hverdagsliv*. En pointe her er at være opmærksom på, at det ikke kun er økologien og dens mange aspekter, som er kompleks. Som mennesker er de måder, vi opfatter, bearbejder og vurderer information fra omverdenen i høj grad også kompleks. Ved design af multikriterielle vurderingsværktøjer er det derfor væsentligt at være opmærksom på tillærte mentale modeller, grundholdninger, problemløsningsstrategier, emotionelle reaktionsformer samt udviklede selvpraksisser, som på

forskellige måder udgør beredskaber, gennem hvilke vi møder og tager stilling til økologiske fødevarer. Det er ikke mindst vigtigt, hvis det multikriterielle vurderingsværktøj anskues pædagogisk; dvs. som et værktøj, der anvendes til at understøtte brugerens læring og stillingtagen.

I rapportens afsluttende kapitel fremhæves *en række temaer, som går på tværs af de fem bidrag*, og som vil kunne kvalificere behandlingen af de tre centrale udfordringer i det videre udviklingsarbejde:

I forhold til udfordringen med at sikre afbalancering af viden rettes opmærksomheden mod, hvilken betydning *rationalitet* tillægges i multikriterielle vurderinger. Den neoklassiske økonomi bygger på et syn på mennesket, som er styret af en nyttemaksimerende rationalitet, men der er interesse for at udvikle denne synsmåde, idet bl.a. forbrugernes valg af økologiske produkter udfordrer denne opfattelse. Det normative perspektiv åbner for dette ved at tydeliggøre de forskellige bagvedliggende normative overvejelser. Det suppleres af det psyko-sociale bidrag, som betoner, at vi i valg af praksis anvender erfaringsbaserede orienteringsmåder og selektionsstrategier uden intellektuel refleksion.

I forhold til den anden udfordring som handler om synliggørelse af værdier, rummer flere af bidragene input om *de økologiske fødevarerens værdier*. Både det økonomiske og det normative bidrag tager udgangspunkt i IFOAM's principper men åbner også for andre værdier ved at se på hhv. bæredygtighedsindexer og de orientatorer, som findes bag økologiske indikatorer. Disse formaliserede forståelser suppleres af bidraget, der ud fra et ledelsesperspektiv belyser tillid og troværdighed til økologien. I det perspektiv fremstår økologien ikke som et konsistent værdisæt men som et globalt marked med forskellige aktører og ordninger med forskellige 'økologier'.

Den tredje udfordring, som handler om *kommunikation og reduktion af kompleksitet*, rummer flere tværgående pointer. Det fremhæves, at multikriterielle vurderingsmetoder ikke alene bør tage udgangspunkt i de økologiske værdier men også i aktørerne og deres forhold. Det er her samtidig vigtigt ikke at glemme, at aktørerne – det være sig producenter, forhandlere, forbrugere mv. – hver især er meget forskellige. En tredje tematik handler om at være opmærksom på, at tillid både kan opfattes som et mål for kommunikationen men samtidig også kan ses som

en vanskelig barriere for at motivere folk til at indgå i kommunikation og læring om økologiske fødevarer. Dette tema hænger sammen med et fjerde tema, som handler om, at kommunikationsopgaven rummer et dilemma i og med, at den på den ene side tænkes befordret af teknikker til at reducere kompleksiteten, mens den på den anden side sigter mod at fremme en øget kompleksitet i deltagernes forståelse og vurderinger. Arbejdet med visualisering og animation i projektets udviklingsarbejde kunne i det perspektiv gå ud på at forsøge at skabe et hurtigt og inspirerende overblik for derefter at facilitere en proces, gennem hvilken brugeren opnår en øget forståelse. Skal det kunne lade sig gøre, er et femte og sidste tværgående tema vigtigt at medtænke. Det handler om interaktivitet mellem ekspertviden og brugerviden. Kan det multikriterielle vurderingsværktøj understøtte det, vil det både være innovativt og styrke brugernes motivation for at benytte værktøjet.

De fem faglige bidrag og de tværgående temaer vil blive inddraget i projektets kommende udviklingsarbejde. Samtidig med at det forventes at kvalificere dette arbejde, vil det også rumme en god mulighed for at udfordre og raffinere de teoretiske indsigter og udkast. Dels gennem konfrontationen med den konkrete problemløsningsopgave, dels gennem dialogen med projektets andre partnere i den forbindelse.

Indledning

Projektet MultiTrust¹ er støttet af Grønt Udviklings- og Demonstrationsprogram under Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri. Det blev påbegyndt i 2011 og vil blive afsluttet med udgangen af 2013.

Denne rapport præsenterer i kortfattet form resultaterne af projektets Work Package 2 (WP2), som dels har bestået af fem sideløbende faglige undersøgelser af den hidtidige relevante forskning indenfor og omkring området multikriteriel vurdering af økologiske fødevarer-systemer, og dels af tværfaglig dialog på baggrund af arbejdet med disse undersøgelser. Formålet med WP2 har været at etablere det teoretiske grundlag for det videre praksisrettede udviklingsarbejde i projektets WP3 og WP4.

Rapporten henvender sig til alle, som på den ene eller anden måde er interesseret i emnet. Skulle læsning af rapporten inspirere til uddybende læsning, kan vi anbefale de fem rapporter fra WP2, som ligger til grund for denne tværgående rapport samt projektets øvrige rapporter og artikler, der alle er tilgængelige online – jfr. listen bagerst i denne rapport. I de fem baggrundsrapporter kan man endvidere finde referencer til den videnskabelige litteratur på området.

Projektets formål

MultiTrust projektet skal udvikle metoder til at lave afbalancerede helhedsvurderinger af de effekter, som økologiske fødevarer-systemer har på miljø, natur og samfund, samt metoder til at kommunikere og bruge disse komplekse vurderinger i praksis. Det dobbelte mål er at gøre de økologiske producenter bedre i stand til at udvikle økologien i overensstemmelse med de økologiske principper og i synergi med samfundets målsætninger og at gøre det lettere for forbrugere, borgere og politikere at iagttage og bedømme de forskelligartede bidrag, som økologiske fødevarer-systemer tilbyder. Det forventes, at sådanne redskaber til multikriteriel vurdering og

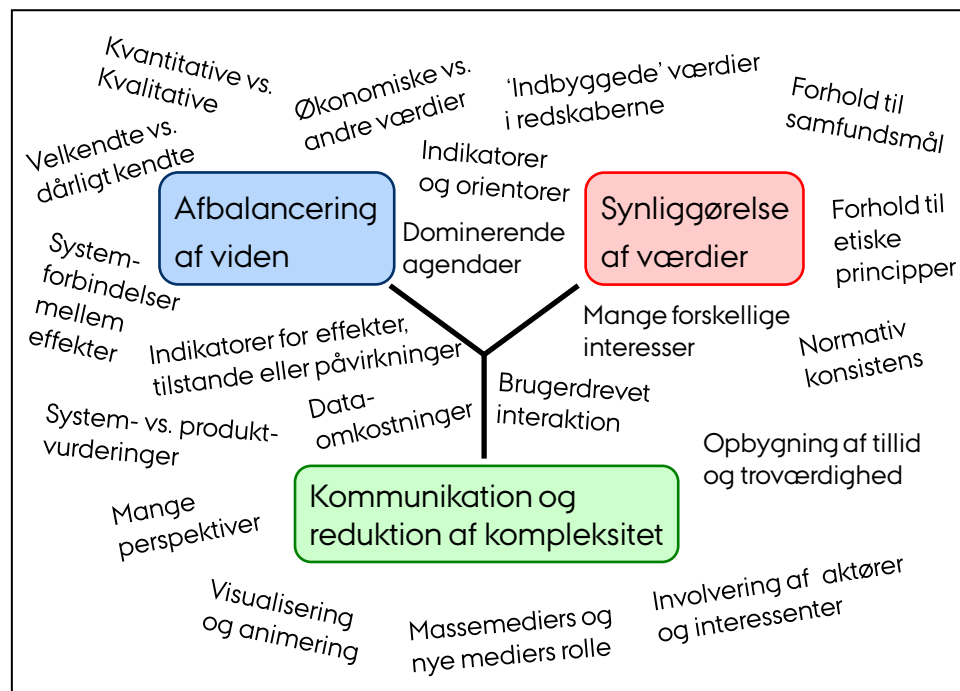
¹ MultiTrust står for multikriteriel vurdering og kommunikation af effekterne af økologiske fødevarer-systemer. Der er mere information om projektet på hjemmesiden <http://multitrust.org>.

kommunikation kan understøtte en integreret og troværdig udvikling af økologisk jordbrug og dermed underbygge økologiens langsigtede vækst.

Tre centrale udfordringer

Der er tre centrale udfordringer i at udvikle afbalancerede helhedsvurderinger af økologiske fødevarer: viden, værdier og kommunikation.

- Nogle effekter af økologiske fødevarer er velkendte og kan måles ret enkelt og præcist, mens andre kun er dårligt kendte og svære eller dyre at undersøge. Den første store udfordring i at lave helhedsvurderinger af økologi er således at bevare balancen mellem de forskellige typer af viden, der indgår, og undgå at det, der vides mest præcist eller er lettest at måle, får den største vægt. Samtidig er det vigtigt at forstå, hvordan de forskellige effekter hænger sammen i systemet.
- Multikriterielle vurderinger beror på indikatorer, som er udvalgte og konstruerede ud fra bestemte problemstillinger og mål. Man kan fx måle en udledning per hektar eller per kilo produkt, og det giver ikke nødvendigvis den samme vurdering. Den anden store udfordring er således at synliggøre de værdier, der er indbyggede i vurderingsredskaberne, og hvordan de forholder sig til økologiens etiske principper, samfundsmæssige målsætninger og andre interesser.
- Økologien vil gerne måles på de mange hensyn, den søger at tilgodese, men mere omfattende helhedsvurderinger bliver nødvendigvis også mere komplekse. Den tredje store udfordring er, hvordan sådanne komplekse vurderinger kan kommunikeres på en effektiv og inddragende måde. De skal kunne anvendes af både eksperter og praktiskere med mange forskellige perspektiver, og medier spiller også en stor rolle, når troværdighed og tillid bliver opbygget og forhandlet. Det er nødvendigt at reducere kompleksiteten fx i form af visualisering, men det er afgørende, hvor og hvordan det gøres.

Rapportens indhold og opbygning

Vi har valgt at præsentere arbejdet i WP2 i overensstemmelse med den måde, arbejdet er foregået. Det betyder, at der efter denne introduktion følger to hoveddele. *Den første del* består af en præsentation af hvert af de fem anlagte faglige perspektiver. Rækkefølgen er valgt således, at man som læser indledningsvis får en kort introduktion til multikriteriel vurdering, hvorefter de efterfølgende præsentationer uddyber og tilføjer, så man gennem læsningen kan få et perspektivrigt indblik i problematikken. *Den anden del* redegør herefter for de vigtigste af de spørgsmål, udfordringer, forskelle, muligheder og pointer, som de tværgående diskussioner i projektet har givet anledning til. Tilsammen giver dette et samlet indtryk af, hvor forskningen på området befinder sig i dag.

Kapitel 1.1. introducerer multikriteriel vurdering ud fra en økonomisk synsvinkel. Dette er et oplagt sted at starte i og med, at mangfoldigheden af værdier i tilknytning til økologisk fødevarerproduktion udfordrer det neoklassiske teoriapparat, hvilket har ført til interessante diskussioner og arbejde med metodeudvikling som fx med forskellige former for multikriteriel vurdering. Udover at introducere hertil rummer kapitlet en kort sammenfatning af de vigtigste resultater og pointer fra den gennemførte undersøgelse af forskningen på området. Kapitlet er et sammendrag af Christensen et al. (2012).

Kapitel 1.2. anskuer multikriteriel vurdering med vægt på værdiproblematikken. Det betyder, at den belyser de normative aspekter ved brug af eksisterende multikriterielle metoder og sammenholder dette med de etiske principper, værdier og mål, der kendetegner økologisk produktion og forbrug. Udover at redegøre for perspektivet fremhæves de problemstillinger, som ud fra dette perspektiv fremstår som væsentlige at forholde sig til og medtænke i projektets udviklingsarbejde. Kapitlet er et sammendrag af Alrøe og Noe (2012).

Kapitel 1.3. anskuer den økologiske fødevareproduktion i et ledelsesperspektiv med vægt på tillid og troværdighed som væsentlige sociale-relationelle faktorer, som må forstås og håndteres i kommunikation om økologiske fødevareproduktion og –forbrug. De sociale relationer i tilknytning til økologiske fødevarer er både mangfoldige og i forandring, hvilket er vigtigt at forstå og forholde sig til i bestræbelser på at udvikle kommunikationen og multikriterielle vurderingsmetoder. Kapitlet er et sammendrag af Rittenhofer (2012).

Kapitel 1.4. har også fokus på kommunikationen og konstruktionen af tillid og troværdighed men her med fokus på medierne og brugen af medier. Medieforskningen har i mange år beskæftiget sig med tillid og troværdighed men sjældent i relation til økologiske fødevarer. Der kan imidlertid drages vigtige pointer ved at supplere med indsigter fra forskningen i medieforbrug og forbrugernes forhold til økologiske fødevarer. Kapitlet er et sammendrag af Povlsen et al. (2012).

Kapitel 1.5. har fokus på aktørerne og deres måder at opleve, bearbejde og forholde sig til komplekse problematikker som vurdering af økologiske fødevareproduktion og –forbrug. Dette perspektiv rummer både psykologiske, mikro-sociologiske og pædagogiske indsigter i, hvordan vurderinger foregår, hvad den konkrete sammenhæng betyder, samt hvordan multikriteriel vurdering kan anskues og tilrettelægges som læreprocesser. Kapitlet er et sammendrag af Læssøe et al. (2012).

I rapportens anden del samles der som nævnt op på tværs med henblik på at fastholde temaer og pointer, som dels er relevante for det videre arbejde i projektet og dels leverer inspiration til videre tværfaglig forskning. I kapitel 2.1. sættes bidragene i forhold til hinanden, hvorefter

2.2. omhandler de centrale tværgående temaer, afbalancering af viden, synliggørelse af værdier samt kommunikation og reduktion af kompleksitet.

1.1. En økonomisk vinkel

Indledning

Økologisk jordbrugsproduktion hviler på IFOAM's fire overordnede principper (sundhed, økologi, retfærdighed og forsigtighed). Samtidig er den økologiske produktion reguleret af EU's økologiforordning og af den danske Lov om økologi med henblik på at påvirke produktionens effekt på miljø, dyrevelfærd, økonomi osv. Der er således klart formulerede standarder, som skal være opfyldt for at få et produkt Ø-mærket. Standarderne viser imidlertid ikke den relative vigtighed af de forskellige effekter. Det kan heller ikke udelukkes, at de forskellige hensyn kan være modstridende i større eller mindre omfang. Det rejser spørgsmålet om, hvordan man afvejer forskellige hensyn i private og samfundsmæssige beslutninger om udvikling af den økologiske jordbrugsproduktion. I kapitel 1.2. diskuteres vigtigheden af det at være bevidst om de bagvedliggende værdier. Økonomisk teori og metode tilbyder en række teknikker, som kan informere og understøtte disse beslutningsprocesser. Det drejer sig bl.a. om økonomiske værdisætnings- og optimeringsmetoder samt beslutningsstøttesystemer.

I den første sektion introduceres den økonomiske tilgang til at optimere samfundets velfærd. Dernæst gives der nogle eksempler på værdiartikulerende teknikker – eller institutioner om man vil, bl.a. markedet, økonomiske værdisætningsanalyser og multikriterieanalyser. Så peges på overlap over til bæredygtighedslitteraturen, og endelig samles der op på den økonomiske tilgang i forhold til erfaringer med anvendelse af multikriteriemetoder.

Det samfundsmæssige optimeringsproblem

Fra en samfundsmæssig synsvinkel er formålet med produktion at frembringe goder, som tilfredsstillor forbrugernes og samfundets ønsker og behov. Økonomisk teori opdeler resultaterne af produktion i følgende hovedkategorier: private goder, offentlige goder og eksternaliteter. Disse begreber er beskrevet i Boks 1. Økologisk produktion leverer private goder i form af fødevarer, hvis succes på markedet i høj grad bestemmes af erhvervets produktionsomkostninger og forbrugernes betalingsvilje. Endvidere frembringer det multifunktionelle jordbrug en række ikke-markedsomsatte goder i form af natur- og miljøeffekter, der karakteriseres som eksternaliteter og offentlige goder. Her spiller den økologiske produktion en særlig rolle, idet

denne produktionsform i højere grad end andre jordbrugsformer søger at frembringe og bevare miljøgoder, der ofte karakteriseres som offentlige goder, som ikke er markedsomsatte men alligevel efterspørges af samfundet.

Boks 1. Definition af økonomiske godekategorier

Privat gode. I den økonomiske litteratur defineres goder (varer og tjenester) som hhv. private og offentlige goder ud fra graden af ekskluderbarhed og rivalitet i forbruget. Et privat gode er karakteriseret ved, at den ene persons forbrug og derved nytte af godet afskærer andre personer fra at bruge og opnå nytte af godet (rivalitet). Desuden er et privat gode karakteriseret ved, at individer kan udelukkes fra adgang til at forbruge godet (ekskluderbarhed). En fødevarer som fx mælk er et eksempel på et privat gode.

Offentligt gode. Omvendt er et offentligt gode karakteriseret ved, at én persons forbrug og nytte af godet ikke reducerer andres nytte af det samme gode, og at man ikke kan udelukke nogen fra at opnå nytte af godet. Et eksempel på et offentligt gode er ikke-kodede tv-udsendelser, som ingen kan udelukkes fra at se, og hvor den ene persons brug ikke påvirker andre personers mulighed for at opnå nytte ved at se udsendelserne.

Eksternalitet. Ofte vil enten produktion eller forbrug af en vare påvirke nytten for andre personer eller omkostningerne for andre virksomheder udover dem, der direkte producerer eller forbruger varen. I så fald er der tale om en eksternalitet. Forurening af grundvand og reduktion af dyre- og planteliv som følge af landbrugets pesticidanvendelse er eksempler på negative eksternaliteter. Landbruget kan også frembringe positive eksternaliteter som rekreative og æstetiske goder ifm. landskabsforvaltning. Sammenlignet med konventionelt jordbrug frembringer økologisk produktion typisk færre negative eksternaliteter; fx mindre bedre grundvandsforurening og flere positive eksternaliteter i form af landskabelige værdier, forøget biodiversitet og bedre dyrevelfærd. Eksternaliteter kan være af privatgodekarakter såvel som offentliggodekarakter. Eksternaliteter optræder dog i almindelighed som offentlige goder – negative såvel som positive.

Fraværet af markeder for miljøgoder betyder, at samfundets efterspørgsel ikke kan komme til udtryk gennem prismekanismen. Det medfører, at der ikke skabes økonomiske incitamenter for producenter til at frembringe goderne i det ønskede omfang. Samfundets ønsker skal derfor udtrykkes gennem politiske målsætninger, som må realiseres ved anvendelse af politiske virkemidler.

Der er generel enighed om, at økologisk jordbrug bidrager til en række samfundsmæssigt ønskværdige målsætninger. Det kan imidlertid være vanskeligt at måle og afveje disse effekter over for hinanden, fordi de opgøres efter forskellige målestokke. Produktionsomkostninger opgøres i kroner og øre, mens miljøeffekter opgøres som mængden af forurenende stoffer, der udledes til vandmiljøet og atmosfæren samt reduceret biodiversitet m.m. Måleenhederne for disse effekter er ikke værdimæssigt sammenlignelige (det giver fx ikke mening at addere et ton nitrat udledt til vandmiljøet og et ton CO₂ udledt til atmosfæren), og det er ikke muligt direkte at afveje miljøkonsekvenser opgjort i mængdeenheder mod omkostninger opgjort i kroner.

Denne inkommensurabilitet gør det vanskeligt at træffe konsistente beslutninger i erhvervs- og miljøpolitikken. Gennem de sidste 3-4 årtier har den økonomiske videnskab søgt at løse dette problem ved at udvikle metoder til værdisætning af ikke-markedsgoder. Formålet er – i så høj grad som muligt – at opgøre den samfundsmæssige værdi af miljøgoder mv. i monetære enheder. Når det er sket, er det muligt at inddrage miljøhensyn i samfundsmæssige cost-benefit analyser, hvor miljøydelse indgår på lige fod med goder, som allerede er værdisat via deres omsætning på et marked.

Økonomisk værdisætning bygger på en antagelse om, at værdien af miljøgoder kan sammenlignes med værdien af markedsomsatte forbrugsgoder. Forbrugerne antages at optræde som nyttemaksimerende individer, når de vælger mellem alternative forbrugsgoder. Her er det prisrelationer og husholdningens indkomst, der afgør forbrugets størrelse og sammensætning. Miljøydelse betragtes i høj grad som goder, forbrugeren efterspørger på et "politisk marked", hvor betalingen sker gennem skatter og afgifter. Økonomisk værdisætning er nærmere beskrevet i afsnittet *Værdiartikulerende institutioner* nedenfor.

Hvad producenterne angår, antages de typisk at udvise profitmaksimerende adfærd – uden at tage hensyn til miljøeffekterne af deres produktion, såfremt det ville øge omkostningerne. Det er i forlængelse af profitmaksimeringsantagelsen, at man kan begrunde, at producenter vil reducere deres miljøbelastning, hvis det gøres dyrere for dem at forurene. Det kan ske ved at lægge afgifter på udledning af forurenende stoffer eller anvendelse af forurenende produktionsmidler som fx pesticider. Forureningsafgifter vil få producenterne til at reducere deres forurening, så længe det er billigere end at betale afgiften.

Uanset om der er tale om forbrugere eller producenter, bygger traditionel økonomisk adfærdsteori på en grundlæggende antagelse om, at de pågældende er parate til at substituere mellem forskellige goder og input i deres bestræbelser på at opnå størst mulig nytte eller størst mulig profit. Som nævnt i indledningen bygger den økologiske tankegang på et samlet værdisæt, som er operationaliseret i økologiske standarder, som ikke tillader substitution i det principielt ubegrænsede omfang, der er skitseret ovenfor. Der kan fx ikke renonceres på kravet om, at økologisk jordbrug ikke må anvende kemiske bekæmpelsesmidler, selvom relativt små mængder måske kunne reducere produktionsomkostningerne betydeligt. Tilsvarende betyder det for forbrugerne, at de ikke kan vælge mellem varianter af økologiske produkter, hvor der fx i varierende omfang er brugt pesticider, og hvor produktpriserne afspejler disse forskelle. Der er dog naturligvis mulighed for substitution mellem forskellige varianter af økologiske produkter, blot de er produceret under forhold som ligger ud over det økologiske regelsæt.

Den økologiske tilgang minder om det fænomen, der i økonomisk teori betegnes som leksikografiske præferencer. Dvs., at individer ikke er villige til at substituere mellem fx biodiversitet og forbrugsgoder. Det er efterhånden almindeligt accepteret i den miljø- og ressourceøkonomiske litteratur, at der findes "absolutte" værdier som økosystemer, biologiske processer og naturfænomener, der ikke har nogen substitutter, ligesom det er almindelig praksis kun at forlade sig på økonomiske optimeringsmodeller, som respekterer 'safe minimum standards'. Erkendelsen af, at de traditionelle grundlæggende økonomiske adfærdsforudsætninger ikke altid holder stik, er et hensigtsmæssigt udgangspunkt for at vurdere den økologiske produktionsform og det økologiske forbrug. I lyset af denne erkendelse har der blandt økonomer i de senere år udviklet sig en decideret disciplin inden for såkaldt adfærdsøkonomi med fokus på forståelse af faktisk menneskelig adfærd og tilpasning af de økonomiske modeller hertil. Endvidere er det væsentligt at erkende, at der er forskellige måder, hvorpå man kan udtrykke sine værdier. Dette har inspireret til dannelse af begrebet værdiartikulerende institutioner.

Værdiartikulerende institutioner

En værdiartikulerende institution er karakteriseret ved måden, hvorpå værdier udtrykkes, hvem der deltager, hvordan man deltager, hvordan rationalitet defineres, hvordan data behandles, samt hvordan data aggregeres. Undersøgelser har vist, at selve valget af værdiartiku-

lerende institution kan være afgørende for hvilket alternativ, der betragtes som det mest værdifulde.

Markedet som værdiartikulerende institution er kendetegnet ved, at forbrugerne typisk handler som enkeltindivider/husholdninger, og ved at forbrugernes købsadfærd er et udtryk for deres egne præferencer – altså en observeret individuel adfærd. Der kan stilles spørgsmålstegn ved udelukkende at anvende markedet og individuel rationalitet som den bærende værdiartikulerende institution; det spørgsmålstegn er bl.a. centralt i økologisk økonomi.

Økonomisk værdisætning er en værdiartikulerende institution, der er nært beslægtet med markedet. Grundtanken er, at folk bliver bedt om at udtrykke deres værdier i kroner og øre på hypotetiske markeder for goder, der ikke omsættes på de faktiske markeder, men som alligevel tillægges værdi (såsom miljø, dyrevelfærd, sundhed osv.). Ved en af det mest udbredte former for værdisætning udtrykkes værdier indirekte gennem hypotetiske valg mellem alternativer, der adskiller sig på egenskaber og pris. Andre værdisætningsmetoder baserer sig på iagttagelse af folks faktiske adfærd ifm. køb af markedsgoder, som relaterer sig brug af miljøydelse, fx transport til rekreative områder og køb af boliger med mere eller mindre attraktiv beliggenhed, fravær af støjgener osv. Fælles for de forskellige værdisætningsmetoder er, at de baserer sig på en antagelse om, at folk er bevidste om egne præferencer, og at de agerer rationelt ud fra et ønske om at maksimere egen nytte på baggrund af disse præferencer. Dvs., at hver enkelt person søger at skabe størst mulig værdi for sig selv.

Disse grundlæggende antagelser om det økonomisk rationelle menneske har i de senere år mødt kritik og for nogle kritikeres vedkommende fuldstændig afvisning af økonomisk værdisætnings relevans. Kritikken har dog ført til en omfattende forskningsindsats med henblik på at udvikle og forbedre metoderne. Der er således en tendens til, at man forsøger at frigøre sig fra antagelsen om det økonomisk rationelle menneske og i stedet fokusere på at beskrive faktisk økonomisk adfærd og f.eks. forstå, hvorledes konteksten påvirker en persons økonomiske beslutningstagen og dermed præferenceafsløring. Denne udvikling er kraftigt inspireret af - og gør i høj grad brug af redskaber fra - psykologi, adfærdsøkonomi og eksperimentel økonomi.

Multikriterieanalyser er en tredje form for værdiartikulerende institution, hvor værdier ikke nødvendigvis udtrykkes som betalingsviljer, som i markedssituationen eller de hypotetiske studier beskrevet ovenfor, men som rangordninger eller vægtninger af en række kriterier. Multikriteriemetoder er en samlebetegnelse for en række formaliserede (matematisk og grafisk baserede) beslutningsstøttesystemer til prioritering mellem alternativer. Multikriteriemetoder tager typisk udgangspunkt i velfærdsøkonomiens begreber om præferencer og optimerende

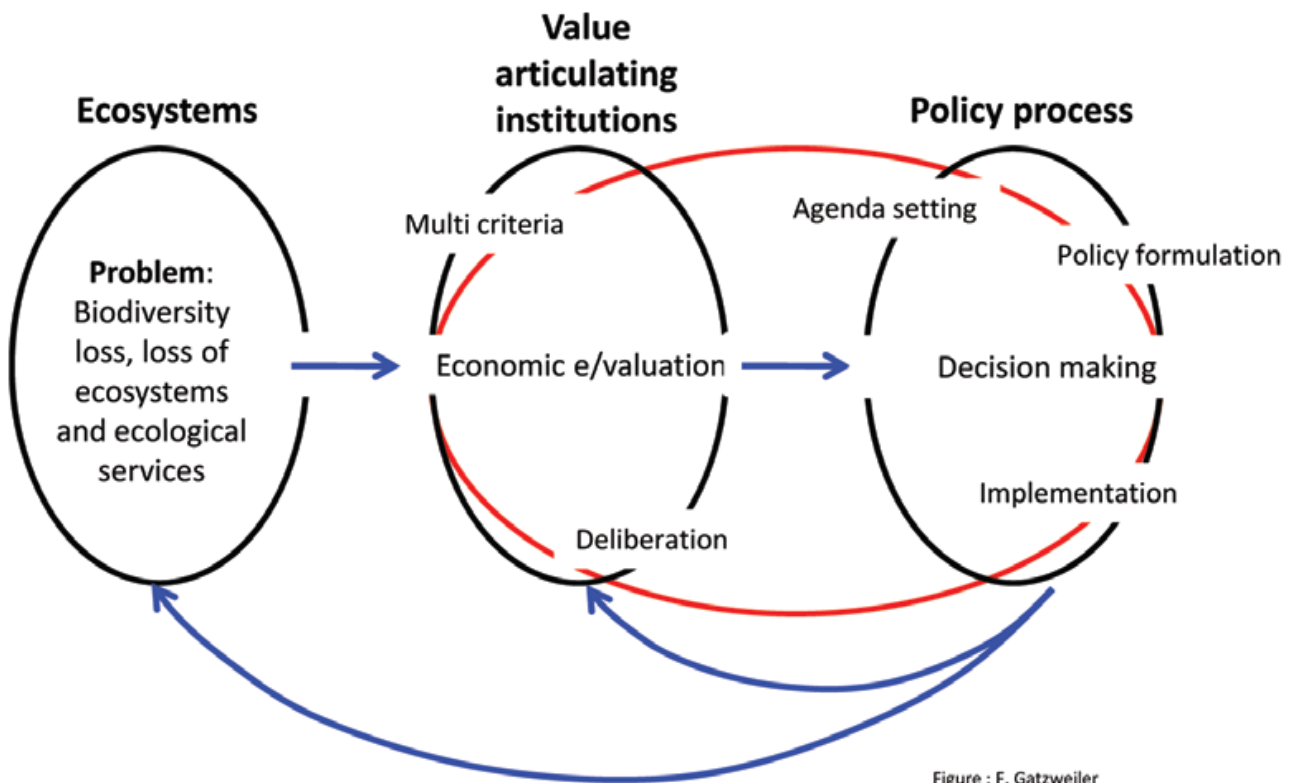
beslutningsadfærd. De fleste multikriteriemetoder forudsætter, at beslutningstageren er i stand til at opstille en række beslutningskriterier, der kan udtrykkes som en funktion af konsekvenserne af et forslag. Dernæst forudsættes det, at beslutningstagerne kan udtrykke præferencer mht. de enkelte kriteriers vigtighed – ofte kaldet vægte. Eksempelvis kunne trade-off relationerne være beslutningsvægte, der viser, hvordan man (samfundsmæssigt) skal sammenveje forskellige fysisk-biologiske mål for et pesticides skadevirkninger, fx forskellige indikatorer for påvirkning af hhv. mennesker, fugle og padder. Herved vil man nå frem til et aggregeret fysisk mål for det pågældende pesticides belastning af mennesker og natur, som så igen kan vægtes i forhold til eksempelvis den værdi, samfundet tillægger klimapåvirkningerne fra forskellige typer landbrug. Men til forskel fra cost-benefit analysen bygger multikriteriemetoder ikke nødvendigvis på en målsætning om totaloptimering over samtlige beslutnings- eller værdikriterier. En anden forskel mellem traditionelle økonomiske modeller og multikriterieanalyser er, at sidstnævnte lige så ofte lægger vægt på processen, der er forbundet med at danne præferencer, som der lægges vægt på at identificere den bedste beslutning.

Kernen i multikriterielle metoder sammenlignet med traditionel økonomi kan groft sagt siges at være, (1) at effekter og værdier ikke nødvendigvis udtrykkes i samme enhed, og 2) at der er fokus på, at eksisterende præferencer ikke blot skal afsløres men i lige så høj grad først skal dannes hos de enkelte interessenter.

Multikriterieanalysernes anvendelse i forhold til landbrug og fødevarer spænder vidt - lige fra en marketinganalyse af forbrugernes multidimensionale opfattelse af en ny type olivenolie (hvor de involverede kriterier omfatter olivenoliens farve, smag, duft, indpakning, etiket og pris) til en sammenligning af konventionel, integreret og økologisk landbrugsproduktion i forhold til en række miljørelaterede kriterier (jorderosion, jordbundskvalitet, rationel brug af kunstig vanding, vandforurening, luftforurening og påvirkning af biodiversitet). Det må konkluderes, at selv om der er gennemført en række studier, så er der fremadrettet behov for analyser, som specifikt fokuserer på at evaluere økologisk produktion og forbrug, hvor helheden og de mange facetter inddrages i en fælles analyseramme.

Andre eksempler på værdiartikulerende institutioner er afstemninger såsom folketingsvalg, borgerhøringer eller konsensuskonferencer, hvor argumenter, dialog og kompromiser spiller en væsentlig rolle snarere end de monetære værdier.

Figur 1 er udviklet til vurdering af biodiversitet og giver et billede af, hvilken rolle værdiartikulerende institutioner spiller i vurdering og løsning af økologiske problemer. Figuren kan også illustrere en vurdering af økologisk jordbrug.

Bæredygtighedsvurderinger

Udvikling af flerdimensionelle indeks, som beskrevet i forbindelse med multikriteriemetoder, har mange fællestræk med metoder til vurdering af, om et udviklingsforløb kan betragtes som bæredygtigt. Bæredygtighed er imidlertid ikke defineret særlig præcist, hvilket måske er årsagen til, at der er udviklet en række forskellige bæredygtighedsindeks som fx: the Living Planet Index (LPI), Ecological Footprint (EF), City Development Index (CDI), Human Development Index (HDI), Environmental Sustainability Index (ESI), Environmental Performance Index (EPI), Environmental Vulnerability Index (EVI), Index of Sustainable Economic Welfare/Genuine Progress Index (ISEW/GPI), Well-Being Index (WI), Genuine Savings Index (GS), og Environmentally Adjusted Domestic Product (EDP). Som det fremgår af oversigten, er der en tendens til, at miljøhensyn dominerer udviklingen af bæredygtighedsindeks. Seneste skud på stammen er FAO's SAFA retningslinjer for vurdering af bæredygtighed i forbindelse med fødevarerproduktion, der

bygger på, hvad der betegnes som bæredygtighedens tre ben: det økonomiske, det samfundsmæssige og det miljømæssige.

I udvikling af bæredygtighedsindeks, ligesom i multikriterieanalyser, skal man være opmærksom på, at når man vægter to forskellige hensyn, så har man samtidig angivet, hvorledes disse to hensyn substituerer hinanden, og dermed også tilkendegivet, at man tillader substitution mellem disse hensyn. Dette svarer i princippet til den grundlæggende tankegang i økonomisk værdisætning, hvor folks betalingsvilje netop udtrykker, at de er villige til at renoncere på miljøhensyn, hvis prisen er højere end deres betalingsvilje. Den væsentligste forskel er, at man ved anvendelse af multikriteriemetoder og bæredygtighedsindeks ikke opgør hensynene i monetære enheder, men konceptuelt er vægtningen mellem forskellige hensyn altså den samme. Vægtning i bæredygtighedsindeks er altovervejende overladt til eksperter, mens der typisk er et meget bredere formål med multikriterieanalyser, som derfor involverer en bredere skare af interessenter i vægtningsprocessen. Det er ikke klart, hvor meget af denne forskel der er nødvendig, og hvor meget der er konvention. Herudover er der et stort overlap i de bagvedliggende værdier, idet hele det økologiske værdisæt bygger på en bæredygtighedstankegang. Der hvor vejene typisk er, er i de konkrete udmøntninger af hhv. 'økologisk jordbrug' og 'bæredygtige udviklinger'. Det er netop vejen fra bagvedliggende værdier til konkrete vurderinger af økologiske systemer, der er i fokus i WP3.

Konkluderende bemærkninger

Hvad kan den økonomiske tilgang bidrage med i relation til at udvikle afbalancerede helhedsløsninger til vurdering og kommunikation af økologiske fødevarsystemer? Overordnet set kan den økonomiske tankegang bidrage på følgende 2 områder:

1. Identificere præferencer og vægtning af forskellige hensyn
2. Prioritere ressourceanvendelse og afveje flere alternativer.

Herudover er det en central del af det økonomiske arbejdsområde at identificere, påvirke og evaluere incitamentsstrukturer i reguleringsøjemed, hvilket dog ikke er så relevant i nærværende projekt.

I relation til at udvikle afbalancerede helhedsløsninger til vurdering og kommunikation af økologiske fødevarsystemer er det tydeligt, at de økonomiske analyser har mere at bidrage med i forhold til vurdering end i forhold til kommunikation. Der er dog en vis tradition inden for værdisætning for at undersøge betydningen af information i individets beslutningsproces, her-

under evaluering af effekter af forskellige typer og mængder af information samt betydningen af tillid og troværdighed.

Økonomisk værdisætning og cost-benefit analyser hviler på etiske og politiske forudsætninger, der langt fra er ukontroversielle. Et afgørende spørgsmål er, i hvilket omfang det er acceptabelt at reducere miljøets mange forskellige facetter til monetære enheders endimensionale værdimål. For at nå frem til værdiestimer i monetære enheder kræves det, at folk er parate til at substituere mellem samtlige relevante goder i bestræbelserne på at maksimere samfundets velfærd. Som tidligere nævnt er denne problemstilling dog tilsvarende relevant i multikriterieanalyser og ved udarbejdelse af bæredygtighedsindeks, som også indebærer vægtning af kriterier i forhold til hinanden. Den væsentlige forskel er, at disse metoder kan håndtere flerdimensionale problemstillinger, uden at værdiafvejningerne behøver at ske i monetære enheder.

Det forventes, at anvendelse af multikriterietilgangen vil være et godt bidrag til at øge forståelsen af økologiens komplekse struktur. Der ligger dog samtidig betydelige udfordringer i anvendelse af multikriterieanalyser som værktøj til vurdering af den samfundsøkonomiske værdi af økologisk produktion – ikke mindst i forhold til at afgøre hvilke borgere, beslutningstagere og eksperter der har adgang til at fastsætte vægte m.m. for fx miljøværdier på samfundets vegne.

Beskrivelser af hvilke værdiartikulerende processer der er i spil i relation til økologiske fødevarer-systemer, samt kortlægninger af hvilke interessenter og hvilke præferencer der skal inddrages i vurderingen af økologiske fødevarer-systemer (eksempelvis kortlagt gennem en systematisk multikriteriel tilgang), er arbejdsopgaver, der ligger forud for gennemførelse af økonomiske værdisætningsstudier og analyser af markedsadfærd. Først når denne afklaring er på plads, giver økonomiske analyser mening. Når disse forudsætninger er tilvejebragt, rummer en kombination af økonomisk værdisætning, cost-benefit analyse og multikriterietilgang potentielt lovende muligheder for at tydeliggøre de samfundsmæssige aspekter af valget mellem økologiske og ikke-økologiske produktionsformer inden for fødevarer-systemet.

1. 2. Normative aspekter af multikriteriel vurdering

Som det fremgår af forrige kapitel, spiller værdier en central rolle i multikriteriel vurdering. Formålet med dette kapitel er at analysere de normative aspekter (dvs., hvad der har at gøre

med værdi, kvalitet og etik) af multikriteriel vurdering og sammenholde det med de etiske principper, værdier og mål, der kendetegner økologisk produktion og forbrug samt med samfundsmæssige interesser og mål for jordbrug og fødevarer. Hensigten med en sådan filosofisk analyse af normative aspekter er at bidrage til, at indbyggede og mere eller mindre skjulte værdier i metoder og redskaber i videst muligt omfang bliver klarlagt, så vurderinger og beslutninger kan baseres på åbne og klare vægtninger (i vurderinger) og afvejninger (i beslutninger). Kun ved at synliggøre allerede indbyggede værdier er der mulighed for at bringe økologisk jordbrugs særlige værdigrundlag i spil, således at projektets formål, som det er beskrevet i indledningen, kan opfyldes.

Et andet aspekt, som også er berørt i andre kapitler, er hvor og af hvem værdidomme bringes ind i vurderings- og beslutningsprocesserne. Beslutninger sker på grundlag af en afvejning af de valgte kriterier, og denne afvejning kan følge eller afvige fra den vægtning, der indgår i vurderingen. Der er i hvert fald tre principielt forskellige kilder til vægtning og afvejning i sådanne processer:

- a. *demokratisk*: interessenter (repræsentation, involvering af de der berøres)
- b. *empirisk ekspertviden*: videnskab (videngrundlag, årsagssammenhænge, mv.)
- c. *normativ ekspertviden*: etikere (forståelse af normative begreber, normativ konsistens, mv.)

Det er almindeligt at skelne mellem de to første kilder, interessenter og videnskabelige eksperter, mens dette kapitel kan ses som et argument for vigtigheden af den tredje kilde, eksperter med særlig indsigt i normative aspekter, værdiladede og etiske begreber, deres betydninger og hvordan de hænger sammen.

De centrale spørgsmål i en analyse af normative aspekter er for det første, hvor og hvordan værdier og etik spiller ind i de forskellige metoder til multikriteriel vurdering og kommunikation, hvad enten det er eksplicit og erkendt eller implicit og underforstået, og for det andet hvilke værdier og hvilken etik der er i spil. I dette kapitel fremlægges grundlaget for at undersøge normative aspekter i multikriteriel vurdering, og senere i projektet vil der blive lavet konkrete normative analyser af udvalgte metoder og redskaber.

Det særlige fokus på økologisk jordbrug betyder ikke, at det nærværende arbejde ikke har relevans for andre fødevarer-systemer og andre typer af produktion og forbrug. Tværtimod er økologisk jordbrug i mange sammenhænge et frugtbart emne for at lære noget mere generelt om den rolle, som værdier og etik spiller, netop fordi det normative er meget synligt og eksplicit her, mens det i konventionelt jordbrug og på andre områder ofte er mere skjult og implicit.

Det betyder imidlertid ikke, at de normative aspekter er af mindre betydning på andre områder. Samspelet mellem viden og værdier og mellem det empiriske og det normative er relevant på alle områder, og filosofiske, videnskabsteoretiske og sociologiske studier af økologisk jordbrug kan derfor ofte være af bredere relevans. Det gælder andre initiativer, der stræber efter at udvikle bedre og mere bæredygtige fødevarer-systemer, hvad enten det er i det konventionelle landbrug, i andre certificeringssystemer, som fx Fair Trade, eller i andre systemer, der er baseret på lokale aftaler i de enkelte fødevarekæder. I alle disse bestræbelser mod en mere bæredygtig udvikling vil der være behov for at arbejde med, hvilke værdier der konkret er i spil, og hvordan det vurderes, om de bliver imødekommet, og her kan det nærværende arbejde også være relevant.

De økologiske værdier – praksis og principper

Det empiriske udgangspunkt for analysen er den økologiske praksis og det økologiske værdigrundlag. Som det fremgår af MultiTrust projektets formål, skal udviklingen af metoder til multikriteriel vurdering ske med de økologiske principper for øje, og metoderne skal kunne kobles til principperne. Argumenterne for dette fokus på principperne for økologisk jordbrug er, at de er det seneste samlede udtryk for det økologiske værdigrundlag, og at de er formuleret af den internationale økologiske sammenslutning IFOAM gennem en omfattende og verdensomspændende demokratisk proces.

Principperne for økologisk jordbrug er formuleret som etiske principper, og hvert princip er formet som en erklæring efterfulgt af en forklaring. De fire erklæringer er:

Sundhedsprincippet: Økologisk jordbrug bør opretholde og forbedre jordens, planternes, dyrenes, menneskenes og planetens sundhed som en udelelig enhed.

Økologiprincippet: Økologisk jordbrug bør bygge på levende økologiske systemer og kredsløb, samarbejde med dem, efterligne dem og hjælpe med at bevare dem.

Retfærdighedsprincippet: Økologisk jordbrug bør bygge på forhold der sikrer retfærdighed med hensyn til det fælles miljø og livsmuligheder.

Forsigtighedsprincippet: Økologisk jordbrug bør drives på en forsigtig og ansvarlig måde for at beskytte nuværende og fremtidige generationers sundhed og trivsel og tage vare på miljøet.

Der findes imidlertid forskellige opfattelser af, hvad økologisk jordbrug er, og hvad der ligger til grund for udviklingen. Tre velkendte perspektiver på økologisk jordbrug er protest, mening og marked:

1. Økologisk jordbrug set som en protestbevægelse i opposition til hovedstrømmen, hvis identitet fastlægges ud fra det konventionelle, ud fra hvad det *ikke* er, og hvad det *ikke* gør.
2. Økologisk jordbrug set som et selvorganiserende system baseret på fælles økologiske værdier og mål, som fastlægges af systemet selv uafhængigt af, hvad hovedstrømmen er og gør.
3. Økologisk jordbrug set som en markedsmulighed, der bygger på et sæt af produktionsregler, som skaber differentiering i markedet, og som i øvrigt er uden fælles værdier.

De økologiske principper hører hjemme i det midterste perspektiv. Men alle disse tre perspektiver er relevante for MultiTrust projektet, fordi alle tre spiller en rolle i den økologiske praksis og i udvikling af økologisk jordbrug. Empirisk set er økologisk jordbrug ikke en entydig størrelse.

Selv om der er et særligt fokus på det økologiske værdigrundlag i analysen, er der således også opmærksomhed på den store forskellighed, der findes i og omkring økologisk jordbrug med hensyn til interesser, holdninger, værdier, kvalitetsopfattelser, osv. Det er derfor også nødvendigt for at arbejde med, hvordan aktører og interessenter inddrages både i udviklingen af redskaber og metoder og i brugen af dem. Der er en stor og voksende litteratur omkring brugerinddragelse, og der er også tilgange, der fokuserer specielt på brugernes eller interessenternes værdier, og hvordan de kommer i spil. Aktørinddragelse behandles også i kapitel 1.5.

Det videnskabsteoretiske grundlag – pluralisme og perspektivisme

Det videnskabsteoretiske grundlag for analysen er perspektivistisk i samklang med den ovennævnte opmærksomhed på forskellige opfattelser og interesser i den økologiske praksis. Perspektivisme er en pluralistisk tilgang til videnskab, der kort kan karakteriseres således: Der findes ikke noget udefra-perspektiv på verden, alle iagttagelser gøres af en iagttager, og al viden er derfor perspektivisk. Data er således ikke objektive størrelser, der frit kan udveksles på tværs af discipliner, de er iagttagelser fra et bestemt perspektiv. Al læring og videnskab sker igennem konkrete perspektiver på verden, som selv er en del af verden, og som selv kan gøres til genstand for iagttagelse. Og forskningsperspektiver er ikke værdifrie, enhver forskningstilgang og metode rummer både normative og empiriske aspekter. Det gælder også for de speci-

aliserede videnskabelige discipliner, som bringes i spil i multikriteriel vurdering. Denne forholdsvis banale indsigt rummer stærke implikationer for, hvordan vi tænker om videnskabelig ekspertise og videnskabelig uenighed og om videnskabens rolle i samfundet og for vore ideer om, hvad god forskning er. I den konkrete sammenhæng giver den et særligt blik for, hvilke videnskabelige perspektiver en multikriteriel vurdering er baseret på. Ekspertviden er således altid perspektivisk.

I forhold til nærværende analyse er et afgørende element i den perspektiviske forståelse af videnskab erkendelsen af, at værdier er dybt indlejrede i den forskningsmæssige praksis. Det kommer fx til udtryk i de spørgsmål og problemer, der tages op, og i de værdiladede begreber, der bruges (se nedenfor). At forskning nødvendigvis er værdiladet betyder imidlertid ikke, at den nødvendigvis er subjektiv i betydningen ikke-videnskabelig. Tværtimod er den bevidste, refleksive håndtering af de værdier, der indgår i forskningsperspektivet, en forudsætning for, at den kan være videnskabelig.

I MultiTrust projektets problem- og anvendelsesorienterede felt indgår værdiladede begreber som fx fødevarekvalitet, jordkvalitet, naturkvalitet, bæredygtighed, dyrevelfærd, retfærdighed, sundhed og velfærd som centrale elementer. Disse begreber er åbenlyst værdiladede; dvs., at de refererer til nogle ideer om godt og dårligt, men det er langt fra altid, at dette normative aspekt gøres klart. Samtidig er der divergerende opfattelser af, hvad jordkvalitet, naturkvalitet, dyrevelfærd, bæredygtighed, osv. betyder, og ofte har økologisk jordbrug en anden forståelse end den, der kommer til udtryk i jordbrugets hovedstrøm og samfundets generelle målsætninger. Det indgår derfor i kravet til god forskning, at der skabes klarhed over, hvilken (værdiladet) betydning de centrale begreber anvendes i.

Hvis man fx skal vurdere naturkvalitet i økologisk jordbrug, så er det afgørende, hvordan man forstår naturkvalitet. Den mest udbredte måde at forstå naturkvalitet på er præget af den naturhistoriske biologi, hvor den gode natur er den "vilde" natur, der er autentisk og uberørt af menneskehånd. I økologisk jordbrug er der imidlertid også en anden udbredt opfattelse af naturkvalitet, som er knyttet til den del af biologien, der ser på økosystemer. Her er den gode natur en rig natur, som ikke nødvendigvis er uberørt, men som kan skabes af mennesker i tæt samspil med naturen.

Dette med værdiladede begreber og deres betydning er som sagt også afgørende for, hvorvidt de metoder og redskaber, der udarbejdes i MultiTrust projektet, er relevante for udviklingen af økologiske fødevarer systemer.

Værdi, kvalitet og etik – de normative grundbegreber

I en normativ analyse, som den nærværende, er der ud over den generelle videnskabsteoretiske tilgang også behov for mere specifikt at beskrive forståelsen af begrebet værdi og tilknyttede begreber, der ligger til grund for arbejdet. Vi skelner mellem tre centrale begreber for normative aspekter: værdi, kvalitet og etik.

Værdi

Hvor den traditionelle videnskabelige tilgang beskriver verden som en mængde af objekter, og relationer mellem objekterne som noget sekundært, hævder den relationelle metafysik, at værdi er noget grundlæggende relationelt. Værdi henføres ofte til en person (fx: han er god til at køre bil) eller en ting (fx: det er en god bil) men udspringer reelt altid af en relation, og med værdi mener vi relationen som et hele.

En stol er således ikke en ting, der har bestemte kvaliteter eller en bestemt værdi. En stol kan være én persons favoritstol, som denne ynder at slænge sig i og læse. Den samme stol kan have affektionsværdi for en anden person, fordi den har tilhørt hendes mor og vækker gode barndomsminder. Herudover kan stolen have økonomisk værdi som antikvitet for en tredje person, der er i stand til at se og vurdere denne værdi. I alle tre tilfælde kan stolens kvalitet ikke adskilles fra den værdirelation, den udspringer af.

På grund af deres fundamentale relationelle natur er værdier vanskelige at iagttage, men de undersøges fx i interviews (baseret på selv-iagttagelser af værdier), igennem målinger af betalingsvilje (baseret på selv-vurderinger af økonomisk værdisætning), og i adfærds- og præferencestudier (baseret mere direkte på videnskabelige iagttagelser, der dog er vanskeligere at fortolke i forhold til værdirelationer). Hver af disse videnskabelige metoder giver et særligt perspektiv til undersøgelse af værdirelationer.

Kvalitet

Kvalitet er et begreb, der ofte bruges til at tale om værdirelationer på en 'objektiv' måde, som egenskaber, der eksisterer uafhængigt af relationen, og kvaliteter refererer ofte til normer eller standarder. Det gælder fx nogle af de værdiladede begreber, vi omtalte ovenfor, såsom naturkvalitet, fødevarekvalitet og jordkvalitet. Men kvalitet er i den relationelle forståelse ikke noget, der eksisterer som en 'uafhængig egenskab ved en ting'. Det er noget, der er abstraheret ud fra værdirelationer. Med andre ord er kvalitet et potentiale, der kun aktualiseres i og

med relationer, og som vi derfor kun har adgang til i og med relationer. Faktiske værdier er altid relationelle, og kvaliteter er altid potentielle.

Etik

Ved siden af kvalitet og værdi spiller etik også en vigtig rolle i dette arbejde. For det første indgår multikriteriel vurdering og kommunikation i beslutninger om udvikling af fødevarer-systemer, der kan betragtes som etiske beslutninger med vidtrækkende konsekvenser. For det andet er der en række centrale normative begreber i spil i forbindelse med multikriteriel vurdering såsom bæredygtighed, dyrevelfærd, osv., som er etiske begreber, og de økologiske principper er formuleret som etiske principper.

Både bæredygtighed og eksempelvis forsigtighedsprincippet og økologisk retfærdighed, som indgår i de økologiske principper, kan med fordel beskrives ud fra en systemisk forståelse af etikken, som går ud over de mere velkendte antropocentriske og individualistiske etiske begreber.

Inden for miljøetikken kan man finde en sådan forståelse af, at etikken har udvidet sig over de sidste hundrede år. Der er for det første tale om en udvidelse af de typer af individer, der tages moralsk hensyn til fra at omfatte personer eller mennesker (antropocentriske etik) til også at omfatte dyr (og evt. andre levende væsner). Dette danner det etiske grundlag for at se på dyrevelfærd som et spørgsmål om retfærdighed. For det andet er der tale om en udvidelse af etikken fra disse individualistiske hensyn til også at omfatte systemiske hensyn såsom det økosystem, man er en del af. Denne udvidelse er grundlaget for at forstå dyrevelfærd som det at leve et naturligt liv (et hensyn der kendetegner økologisk jordbrug) og for den typiske forståelse af bæredygtighed og økologisk retfærdighed i økologisk jordbrug. Bæredygtighed forstås her som integriteten af et komplekst og sårbart økologisk system, som vi og samfundet er en del af. Økologisk retfærdighed tager også udgangspunkt i, at vi deler et fælles miljø og fokuserer på retfærdig fordeling af fælles goder (og ondt som fx klimaforandringer) og på anerkendelse og inddragelse i forhold til brugen af det fælles miljø.

For det tredje er der tale om en udvidelse af etikken i forhold til viden. Den enorme udvikling i viden og teknologi danner grundlag for en eksplosion i menneskers kollektive handlemuligheder og handlekraft, der skaber et "etisk vakuum". Dette giver anledning til en udvidelse af det grundlag, som man baserer sine etiske handlinger på – fra handlinger baseret på gode intentioner (pligtetik) til handlinger baseret på gode konsekvenser (nytteetik) og videre til handlinger, der er baseret på refleksion og erkendelse af usikkerheder og mangler i vores rationelle vi-

densgrundlag. Et eksempel på det sidste er forsigtighedsprincippet, som det fx findes i europæisk miljølovgivning og i de økologiske principper.

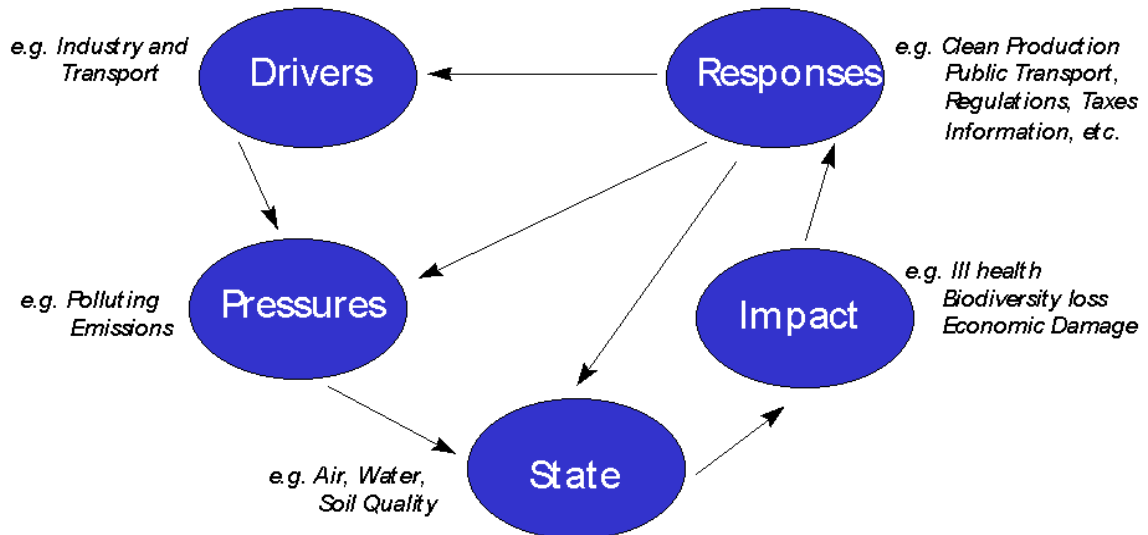
lagttagelse af fødevarer systemer - indikatorer og orientatorer

Der er en række metoder, eller elementer, i multikriteriel vurdering fra iagttagelse og udvælgelse over værdisætning, vægtning, vurdering, afvejning og beslutning til handling, involvering, læring og forandring. De fleste af disse elementer er behandlet i de andre kapitler men ikke den første - iagttagelse. For at vurdere noget skal vi først kunne iagttage det. I det følgende giver vi en kortfattet beskrivelse af nogle overordnede tilgange til iagttagelse (og herunder udvælgelse) af konsekvenser af fødevarer systemer, som er af relevans for en normativ analyse af multikriteriel vurdering. Det drejer sig om indikatorer og indikatorsystemer.

Indikatorer er kvantitative eller kvalitative mål for bestemte tilstande eller dynamikker i et system, som er udvalgt, fordi de er vigtige for os. De måder som indikatorer er vigtige på, kan vi betegne med begrebet *orientator*. Det kan fx være i form af fundamentale interesser, værdier, kriterier eller mål. Det er en central lære, at det er nødvendigt at analysere de grundlæggende orientatorer for et system, før det giver mening at lave indikatorer for det. Der er derfor behov for at arbejde eksplicit med, hvordan orientatorer er bygget ind i forskellige tilgange til multikriteriel vurdering (fx i de udvælgelser og reduktioner, der er lavet), og hvordan disse orientatorer forholder sig til værdier og principper i økologisk jordbrug og til samfundsmæssige interesser og mål for jordbrug og fødevarer. Betydningen af en sådan normativ analyse af indikatorapparaterne understreges af, at forskellige aktører og interessenter vil tillægge konsekvenserne af et fødevarer system forskellig værdi og vægt. Et eksempel kunne være naturkvalitet og biodiversitet, hvor samfundet vil tillægge sjældne arter stor vægt og almindelige arter meget mindre, mens økologisk jordbrug vil værdsætte den rige natur med forholdsvis almindelige arter.

Indikatorer indgår som oftest i indikatorsystemer som fx DSR og DPSIR (Drivers, Pressures, State, Impact, Responses) fra henholdsvis OECD og det europæiske miljøagentur EEA. DPSIR placerer indikatorer i forhold til en årsag-virkningsmodel for miljøpåvirkning, fra drivkræfter i samfundets aktiviteter (fx energiforbrug), over de påvirkninger af miljø og natur (fx CO₂ udledning) og ændringer i tilstande (CO₂ indholdet), det afføder, til de konsekvenser ændringen har for værdisatte goder, såsom natur og helbred (fx klimaforandringer) og den respons, det giver anledning til fra det politiske system eller andre aktører i samfundet (fx CO₂ kvoter). Disse indi-

katorsystemer er også blevet anvendt i relation til vurdering af økologisk jordbrug, både herhjemme og i Europa.

Figur 2.1 DPSIR indikatorsystemet. Kilde: Det europæiske miljøagentur (EEA).

Andre multikriterielle tilgange kan se helt anderledes ud og forholder sig ikke nødvendigvis til sådanne miljøpåvirkningssammenhænge. Multikriterielle analyser bygger generelt på vægtning af en række 'goder', der repræsenteres af målestørrelser, der også her kaldes indikatorer, og for overskuelighedens skyld er indikatorerne ofte grupperet i temaer efter typen af goder. Men sikkert er det, at ikke alle konsekvenser af økologiske fødevarer-systemer er lige lette at måle i form af tilstandsændringer i miljøet eller effekter på menneskers og dyrs helbred, og at det derfor kan være hensigtsmæssigt at anvende indikatorer på drivkræfter eller påvirkninger. Det gælder fx påvirkninger af større systemer som vandmiljø og, ikke mindst, klima. Endvidere kunne systemernes evne til at overvåge og reagere på mulige negative konsekvenser også indgå i vurderingerne.

En forudsætning for brugen af indikatorer fra længere tilbage eller fremme i en årsagsvirkningsmodel (som fx i DPSIR) til at overvåge konsekvenserne af miljøpåvirkninger er dog, at der er tilstrækkelig viden om årsagsforholdene i praksis, således at sammenhængen kan underbygges, hvilket er langt fra givet. I disse tilfælde kommer de normative aspekter ind igen, her i form af hvordan man forholder sig til beslutninger ud fra begrænset viden. Et velkendt etisk begreb på dette område er, som tidligere nævnt, forsigtighedsprincippet.

Resultater – analytiske spørgsmål til konkrete multikriterielle metoder

Ud over at danne grundlag for undersøgelser og refleksioner, over hvordan værdier spiller ind i multikriteriel vurdering og kommunikation, skal dette kapitel, som sagt, også bruges som basis for at formulere analytiske spørgsmål, der kan belyse, hvilken rolle værdier og andre normative aspekter spiller i udvalgte konkrete metoder til multikriteriel vurdering. Et arbejde der udføres i regi af WP 3.

Eksempler på sådanne spørgsmål er:

- 1) Hvordan udvælges goder, temaer og indikatorer?
 - a) Hvilken 'model af verden' ligger til grund for udvælgelsen?
 - b) Hvilke normative aspekter indgår i udvælgelsen?
 - c) Hvilken rolle spiller den systemlogik og de systembindinger og orientatorer, der ligger bag konstruktionen af indikatorerne for udvælgelsen?
- 2) Hvordan tænkes vægtningen foretaget?
 - a) Hvem foretager vægtningen?
 - b) På hvilket normativt grundlag foretages vægtningen?
 - c) Hvilke værdier indgår i vægtningen?
 - d) Hvilken sammenhæng er der mellem de normative aspekter af indikatorerne og vægtningen?
- 3) Hvor i beslutningsprocesserne sker afvejningen af goderne?
 - a) Hvem er involveret i afvejningen og hvordan involveres de?
 - b) Hvordan er sammenhængen mellem vægtning (vurdering) og afvejning (beslutning)?
- 4) Hvor og hvordan sker der kompleksitetsreduktioner i processerne?
 - a) Hvordan spiller kompleksitetsreduktionerne sammen med de normative aspekter?

1.3 Tillid og troværdighed i et ledelsesperspektiv

Det er en bredt accepteret antagelse i Danmark, at økologiske fødevarers troværdighed er en forudsætning for deres afsætning og for vækst i økologisk produktion. Spørgsmålet er, hvad det er, der skaber tillid og troværdighed. Er det myndighedernes kontrol af økologisk produktion, der gør, at forbrugere stoler på økologi? Et andet spørgsmål er, om det er tillid til økologiske mærker, der er afgørende for, om vi køber eller producerer økologisk. For at kunne svare

på disse spørgsmål er vi nødt til at se på, hvad tillid egentlig er. Hvad ved vi om, hvordan tillid skabes, og hvordan vi kan risikere at miste den?

Formålet med dette kapitel er at bidrage til en vurdering af økologi ved at se på tillid i et ledelsesperspektiv. I et litteraturstudie undersøges der konkret, hvilke bud internationale videnskabelige ledelsestidsskrifter giver på spørgsmålet om, hvad tillid og troværdighed er, og hvordan tillid og troværdighed kan skabes og vedligeholdes. Review-arbejdet koncentrerer sig om relevante bidrag i årene 1995 – 2010.

Økologi kan ikke forstås ud fra en nationalstatslogik. Udgangspunkt for review-arbejdet er, at globaliserende samfund, markeder og 'agro – food' systems er integrerede i alle led af den økologiske supply- og værdikæde (i det følgende: 'økologi'), som den findes i Danmark. Ø-mærket er resultat af offentlige og private, nationale og internationale standarder, regler og love. Dette nutidige forhold skal der tages højde for, hvis man ønsker at bidrage til at sikre og udvikle grøn produktion og forbrug i Danmark, bl.a. ved at skabe og bevare tillid til økologi. For at kunne gøre det, er det væsentligt, at man inddrager relationerne mellem det nationale, regionale, inter- og transnationale i en forståelse af økologisk produktion og afsætning - også i Danmark.

En forståelse af tillid kan ikke tage udgangspunkt i idéen om en national 'dansk' økologi. I stedet må den tage højde for, at nutidens økologi er multifacetteret og i forandring. Endvidere begrænser økologi sig ikke til fødevarer, men omfatter også kosmetik, tøj, turisme mm. Dertil kommer, at økologi ikke betegner et samlet og homogent system men skabes i komplekse og mangfoldige offentlige og private praksisser for produktion, distribution, salg, akkreditering, certificering, mærkning og forbrug. Det giver en række udfordringer til eksisterende koncepter af tillid og troværdighed, som ikke mødes af den videnskabelige ledelseslitteratur.

Økologi er ligeglad med nationalstater. Økologiens globaliserende karakter og hertil relaterede kompleksitet kan endvidere illustreres i forhold til mærkning. I og fra Danmark er der adgang til et væld af produkter med mange forskellige øko-mærkninger givet af enten stater, private supermarkedskæder eller internationale private og offentlige organisationer såsom IFOAM eller EU. Endvidere blandes standarder i nye koblinger. Internationale private og offentlige standarder (såsom IFOAM, CODEX, EU) er integrerede i kriterierne for statslige øko-mærkninger såsom det danske 'ø-mærke'. Økologisk produktion er ikke begrænset til standardiseret økologi og er ikke forbeholdt landbruget – økologisk mad dyrkes i dag også i mange

storbyer verden over. Urban agriculture findes i dag også i danske byer som København og Aarhus.

Vil vi skabe tillid til økologi, har vi brug for at skifte perspektiv. Vi skal droppe en geografisk tænkning af økologi, og vi skal se på økologi gennem internationale briller. Økologi er et socialt skabt felt på tværs af territorier og til dels uafhængige af dem. Økologisk mad er det komplekse resultat af et væv af mangfoldige sociale relationer, som i dag spænder over hele kloden.

I den internationale ledelsesforskning fremstår tillid oftest som en selvfølgelig størrelse. Eksempelvis bruges tillid som forklaring på og årsag til forbrugeres valg af økologi eller af økologiske mærker. Ofte bruges tillid som pladsholder, der dækker over spørgsmål om risiko eller om et givent rationale i valg og beslutninger. Tillid tages ureflekteret for givet og behandles hverken definatorisk eller analytisk. Oftest trækker ledelsesforskning her på ældre socio-psykologiske og sociologiske modeller, der endimensionelt overfører forståelser af tillidsrelationer i medmenneskelige relationer på mere abstrakte forhold såsom betydning af økologiske mærker for forbrugergruppers valg. Det begrænsede antal videnskabelige bidrag, der konceptualiserer tillid, tegner et flertydigt billede. Også her findes oftest en positivistisk tilgang, og tillid anses a priori som værende en kausal faktor.

'Tillids-asymmetrier', dvs. erkendelsen af at tillid er svær at skabe og nem at miste, er kun partielt behandlet i den gennemgående litteratur, hvor de to koncepter hverken udfoldes eller relateres til økologi. I forhold til økologi er der et ensidigt fokus på konsumenter og den økologiske produktions betydning, og spændvidden reduceres her til madvarer. Økologi, i forhold til produkter som kosmetik eller tøj, ser ud til endnu ikke at have fanget ledelsesforskernes interesse.

Komplekse globaliserende strukturer, såsom økologi, kan betragtes som 'high-trust relationships', dvs. som rig på mange forskellige facetter og relationer. Disse kan i alle led af den globale økologiske supply- og værdikæde bidrage til at skabe og påvirke tillidsforhold. Både dette komplekse samspil og 'tillids-asymmetrier', dvs. erkendelsen af, at tillid er svær at skabe og nem at miste, er kun partielt behandlet i den gennemgående litteratur, hvor de to koncepter ikke relateres til økologi.

Mest lovende for en forståelse af betydningen af tillid for økologiens facetrigdom og flerdimensionalitet er konceptet 'mangefacetterede tillidsrelationer' (eller 'high-trust-relationships'). Dette koncept søges i det videre forskningsarbejde udviklet ved at kombinere det med en mere nutidig socialkonstruktivistisk videnskabelig tilgang, der konceptualiserer tillid - ikke som årsag til - men som resultat eller effekt af mangefacetterede relationer. Tillid kan ikke tages for givet – det kan skabes (og mistes) i multifacetterede relationer. I takt med aktuelle trends i den internationale organisations- og ledelsesforskning indgår 'sensemaking' – f.eks. hvilke betydninger tillægger vi økologi i forskellige sammenhæng? - og kommunikative processer som dimensioner i en emergent tillidsforståelse.

Tillid, og dens kommunikative og kulturelle samfundsdimensioner, tages der ikke højde for i eksisterende vurderingsværktøjer (såsom Public Good Assessment, RISE, SALCA, AUI, FARMIS), der ofte er designet for anvendelse på det enkelte landbrug og/ eller i specifikke lande. Oftest inddrager eksisterende værktøjer heller ikke samfundsmæssige forhold. Det giver god mening også at inddrage kultur og kommunikation i udviklingen af et multikriterielt vurderingsværktøj, der kan tage højde for et komplekst samfundsfænomen som økologi, der er under forandring og i en international målestok. Et eksempel herpå er at vurdere økologi som en kollektiv forståelse af menneskeskabte forandringer i produktions-, distributions-, salgs- og konsumprocesser, der opstår og deles på tværs af lande, regioner, kontinenter, by og land.

1.4. Konstruktionen af troværdighed og tillid i medierne og blandt mediebrugere.

Formålet med dette arbejde har været at undersøge, hvordan troværdighed og tillid konstrueres i medier, når det drejer sig om økologiske fødevarer. Det har desuden været at finde forskning om medier og økologi samt om øko-labels.

Det centrale spørgsmål om hvordan troværdighed og tillid produceres i medierne, i forhold til økologiske fødevarer, er der kun ganske få bud på i medieforskningen. Vi har derfor valgt at undersøge begreberne økologi, tillid og troværdighed hver for sig.

Medier og medialisering

Udgangspunktet har været en forståelse af moderne samfund som mediemættede samfund og samfund med en høj grad af medialisering. Dvs. at medieorganisationerne på den ene side har

selvstændiggjort sig som magtfulde institutioner (bladhuse, DR osv.), der overtager flere og flere funktioner med internettet som den drivende kraft. På den anden side vil det sige, at alle organisationer og virksomheder fra universiteter til fødevarerproducenter får deres egne kommunikations- og mediemedarbejdere eller – afdelinger. Der er altså tale om en dobbelt bevægelse, der medfører en øget differentiering: Vi får flere medier og medieplatforme, og mediebruget bliver større og samtidig mere forskellig fra individ til individ, fra gruppe til gruppe. Det indebærer også en globalisering men med den vigtige pointe, at de fleste mediebrugere foretrækker deres eget eller egne hovedsprog. Endelig medfører det en øget kommercialisering – både nye og gamle medier er i stigende grad kommercielle og fokuserer på læser-, seer- og brugertal.

Medieperspektivet er således altid allerede til stede i både produktion, distribution og forbrug. Mediernes rolle kan derfor ikke reduceres til en enkelt påvirkningsfaktor eller til et håndterbart kommunikationsproblem. Medier er en faktor, der indgår i de forhandlinger af mening, som moderne individer fører med sig selv og med andre. Vi taler derfor ikke om transmission af mening men om konstruktioner af meninger blandt medieproducenter og mediebrugere. Her kan det være afgørende, hvilke førstehåndserfaringer vi har, hvad vores historie er og hvilke medier, vi vurderer som troværdige, og som vi har tillid til.

Hvordan kan man så efterspore konstruktionen af troværdighed omkring økologiske fødevarerprodukter og det danske ø-mærke? Den mest traditionelle måde er ved at lave analyser af mediernes indhold. Desuden foreligger der nogle, om end ikke så mange, analyser af mediebrugernes forståelse af indholdet. Derimod er forskning på producent-siden helt fraværende. Vi kender ikke producenters og distributørers baggrund for og overvejelser i forbindelse med at fremstille økologi på den måde, som det er sket indtil nu. Derfor kender vi heller ikke effekten af pressemeddelelser, lobbyarbejde eller madskandaler inden for den konventionelle produktion.

Økologi, økolabels og forbrugerne

Megen litteratur om øko-labels og økologi handler om forbrugerne, deres valg og deres motivation til at forbruge økologi. Der er lavet en del europæiske undersøgelser, der bl.a. demonstrerer, at man ikke kan overføre resultater fra et land til et andet. Økologi opfattes forskelligt fra land til land, men der er nogle tendenser, der går mere igen end andre. Mange forbrugere

tilkendegiver, at økologi er sundhedsfremmende og betyder noget positivt for dyrevelfærd og miljø, men relationen mellem disse værditilknytninger og medierne er ikke udforsket. En generel tendens er desuden, at økologi af de fleste vurderes positivt, bl.a. på grund af associationen til sundhed, men der er ofte forskel på erfarne og uerfarne økologiske forbrugeres vurdering. De uerfarne forbinder økologi med bedre smag og æstetik, mens de erfarne forbrugere snarere forbinder økologi med idealistiske motiver (sundhed, miljø osv). Dette kunne tyde på, at associationen til bedre smag kan være en effekt fra medieringen. Et studie med italienske forbrugere understreger, at de generelt ønsker sig mere information om, hvor økologisk fødevarereproduktion adskiller sig helt konkret fra konventionel produktion.

Dansk økologi har haft en høj vækstrate i forhold til resten af Europa igennem de sidste 20 år. Nogle mener, at økologi er blevet normaliseret i Danmark, andre peger på pris, tilgængelighed og manglende tillid til kontrol og certificering som afgørende årsager til en lavere vækstrate i mange europæiske lande. Spørger man de danske forbrugere, fremhæver de tilgængeligheden som den vigtigste faktor. Man skal kunne købe økologiske produkter det sted, hvor man allerede rutinemæssigt køber ind på ruten mellem arbejde og hjem. Generelt er tilliden til økologi høj i Danmark, men der er en udbredt skepsis over for importerede økologiske fødevarer. Det ser ud til, at mange danske forbrugere vægter økologi ud fra sundhed, dyrevelfærd, miljø og kvalitet, altså smag, mens andre forbrugere er mere pragmatiske og vægter lettilgængelige produkter til lav pris.

Det, der rykker forbruget i retning af økologi, er på den ene side familien. Når man får børn, kan det rykke præferencerne afgørende. På den anden side er det medierne. Især når TV fokuserer på skandaler inden for konventionel fødevarereproduktion eller ringe dyrevelfærd, kan det rykke forbruget for en tid. Nogle påvirkninger kan være så betydningsfulde for nogle forbrugere, at de ændrer deres indkøbsvaner, men hovedregelen er, at hvis de daglige rutiner skal ændres afgørende for at ændre forbruget, falder forbruget tilbage i det gamle mønster.

Tv er i undersøgelser, der ikke fokuserer på økologi eller fødevarer, ofte karakteriseret som et medie, der har lav troværdighed – sammen med ugeblade, magasiner og internettet, men måske betyder muligheden for moralsk appel i tv, at det har en gennemslagskraft i forhold til madskandaler, som få andre medier har. Der findes ikke forskning, der ser specifikt på inter-

nettets betydning, selvom vi ved, at mange forbrugere finder opskrifter og information om økologi på nettet.

I europæisk kontekst er der stor forskel på, hvad mennesker mener, at termen økologi egentlig dækker over. Mange forbrugere er forvirrede men mener alligevel, at økologi nok er positivt, men mediernes rolle i denne vurdering er ganske uafklaret.

Økologi i medierne

En undersøgelse, af hvordan økologi fremstilles i amerikanske aviser over en årrække, viser at økologi sjældent omtales negativt og at 40 % af de artikler, der handler om økologi er decideret positive. Kontrasten er konventionel fødevarerproduktion, der oftest fremstilles som miljøødelæggende og meget negativt. I forhold til miljø og bæredygtighed er ni ud af ti omtaler af økologi positive, men det er iøjnefaldende, at økologi her defineres som en modsætning til konventionel produktion, og at det er den negative omtale af den, der får økologien til at fremstå så positivt. F.eks. viser portrætter af økologiske landmænd dem næsten altid som ofre for konventionelle storbrug, der enten tvinger dem til at opgive, eller som forurener deres produktion. Generelt reducerer avismediet kompleksiteten i fødevarerproduktion til at være et spørgsmål om en konflikt mellem konventionel og økologisk produktion, hvor økologien får rollen som helt eller offer – altså de positive roller. Økologi fremstilles som synonymt med naturlighed, sikkerhed og næring, mens konventionelle fødevarer fremstilles som kunstige, risikofyldte og utroværdige.

Økologiske fødevarer er blevet mainstream produkter i de sidste ti år, men den typiske forbruger er i vildrede med, hvad økologisk produktion vil sige. Det betyder, at den troværdighed, der eksisterer omkring økologiske fødevarer, er sårbar. Den baserer sig på en meget ringe grad af viden, der betyder, at den let kan slå over i mistillid.

Det ser ud til, at producenter og supermarkeder mener, at forbrugerne gerne vil have nostalgiske billeder og poetisk sprogbrug på emballager og mediering af økologiske fødevarer med en anprisning af varens smag og tekstur. Afsendersiden mener, at man skal tale til forbrugernes følelser. Spørger man f.eks. engelske forbrugere, fremhæver de ret unison, at de tværtimod gerne vil have reelle oplysninger om, hvor og hvordan varen er produceret, hvad den indeholder, og hvad den kan bruges til, men de mente også, at andre forbrugere end dem selv var til

fals for poetisk sprogton og anprisning af smagen. Generelt udtrykte forbrugerne mistillid til supermarkedskæderne med deres indkøbsmuligheder og med marketingssprog.

Troværdighed og tillid

Hvad vil troværdighed og tillid så sige, når vi taler om mediekommunikation?

Troværdighed betyder, at nogen stoler på én. Tillid betyder, at denne troværdighed er meget stærk. Troværdighed er altså en forudsætning for tillid, og troværdig er ikke noget, man er, men noget man kan blive opfattet som. Mediekommunikation handler derfor om, at afsenderen er så overbevisende og konsistent, at modtageren opfatter afsenderen som pålidelig og derfor over tid opbygger tillid til afsenderen, mediet eller produktet.

Vidste man alt om mediet eller produktet, behøvede man ikke nære tillid, og man kunne let afgøre, om omtale er troværdig. Tillid er udtryk for, at man ikke ved alt. Man mangler viden og må derfor nære tillid og tro på mediet. Det at nære tillid er derfor en risikofyldt handling og er udtryk for et informationsproblem – for en mangel på information. Hvis alle led i økologisk fødevarereproduktion var lette at forstå og gennemskue, var der ikke behov for at stole på ø-mærket, men i et senmoderne samfund må vi uddelegere tillid til producenter og medier, fordi ingen kan overskue alle de komplicerede processer, vores madproduktion og distribution indgår i.

Tillid er altså en måde at reducere kompleksitet på, men samtidig er det sådan, at mere viden giver basis for mere tillid. Vi stoler mere på produkter eller mennesker, vi kender end på de ukendte, og 'gamle' medier har højere troværdighed end nye. Om noget er troværdigt afgøres af modtageren, men bekendthed, transparens og konsistens kan fremme troværdighed og tillidsdannelse over tid.

Det betyder, at man må skelne mellem personlig tillid og abstrakt tillid. Der er en tendens til – i alt fald i Danmark – at økologi generelt har forbrugernes tillid, men at der er størst tillid til fødevarer, man selv eller ens venner har dyrket og distribueret.

En anden måde at se på tillid til fødevarer på er habituel tillid. Som allerede påvist betyder daglige rutiner meget for vores fødevarerforbrug, og mærkning og certificering egner sig til at styrke den form for tillid, som altså baserer sig på vaner og brands som fx ø-mærket. Det ser

ud til, at videnskabelig argumentation ikke virker så stærk som en moralsk argumentation, altså medieomtale, der understreger producentens troværdighed og moralske karakter.

Under alle omstændigheder vurderer og forhandler mediebrugere og fødevarerforbrugere aktivt fx fødevareromtale, fødevarer sikkerhed og kvalitet i stedet for passivt at acceptere information. En visualisering af multidimensionelle kriterier bør derfor produceres snarere som et oplæg til forhandling (hvad lægger du mest vægt på?) end som transmission af information.

1.5. Brugernes kompleksitet og multikriteriel vurdering som læreproces

I denne del af MultiTrust projektet har fokus været på dem, som projektet gerne vil hjælpe med at foretage multikriterielle vurderinger af økologiske fødevarer systemer. Hvordan bearbejder og håndterer vi som mennesker komplekse problemstillinger, som rummer såvel risici, usikker viden og etiske overvejelser som hverdagspraktiske konsekvenser? Kan indsigt heri hjælpe til at forstå, hvordan multikriteriel vurdering kan gøres tilgængelig for brugerne, så de finder det interessant og overkommeligt at indgå i kommunikation, deltagelse og læring, og så de bliver bedre i stand til at foretage multikriterielle vurderinger? Udover denne udfordring ligger der også en pædagogisk udfordring i følgende spørgsmål: Hvordan kan kompleksiteten i multikriteriel vurdering *reduceres*, så den bliver tilgængelig for kommunikation og læring, når hensigten hermed er, at brugerne opnår en *øget* forståelse af kompleksiteten?

I arbejdet med at besvare disse spørgsmål er der blevet trukket på psykologisk, mikrosociologisk samt pædagogisk forskningslitteratur. I det følgende sammenfattes resultaterne af undersøgelsen. Vi ser først nærmere på multikriteriel vurdering i lyset af den psykologiske kompleksitet. Derefter følger en del, hvor vi anskuer multikriteriel vurdering i lyset af hverdagslivets kompleksitet og de dertil knyttede selvpraksisser. I den tredje sektion fremhæves afslutningsvis de centrale pædagogiske perspektiver og pointer.

Multikriteriel vurdering i lyset af den psykologiske kompleksitet

Det er ikke blot verden omkring os og fx de økologiske fødevarer systemer, som er komplekse. Vi er også som mennesker komplicerede skabninger, ikke mindst når det kommer til, hvordan

vi opfatter og bearbejder komplekse informationer. Det gælder såvel vores intellektuelle beredskab (det kognitive perspektiv) som vores sanses-emotionelle måder at håndtere og reagere på input fra omverdenen (det bredere psykologiske perspektiv).

Det kognitive perspektiv²:

Vi er som mennesker generelt gode til at finde og genkende mønstre, dvs. sammenhænge, i den information, vi bliver præsenteret for, samt til at sammenfatte komplekse indtryk til meningsgivende helheder. På trods af det er vores kognitive kapaciteter ikke desto mindre begrænsede. Vi filtrerer i voldsom grad information ved hjælp af de mentale skemaer, som vi har udviklet tidligere i livet, og som herefter udgør vores tolkningsberedskab. Opfordringer til at købe økologiske produkter kan derfor risikere ikke at passe ind i det eksisterende tolkningsberedskab, så de så at sige preller af. Det er også muligt, at de ligefrem strider mod tolkningsberedskabet og de dertil knyttede værdier. Derved kan de aktivere modforestillinger, kritik eller ligefrem afvisning. Sagt på en anden måde så vil eksisterende grundforestillinger have stærkere indflydelse på et modtaget budskab, end det modtagne budskab vil have på de eksisterende grundforestillinger.

Det er ikke kun, når vi modtager og bearbejder budskaber, at vi benytter allerede eksisterende mentale skemaer. Også i problemløsning benytter vi os af kognitive skemaer i form af heuristikker, der udgør mentale strategier, for hurtigt at prioritere hvilke handlings- eller valgalternativer, der i første omgang overvejes eller ignoreres. 'Den gyldne middelvej' er et eksempel på en almindelig heuristik. En anden almindelig heuristik består i at vælge den mest direkte vej til målet ved et hvert valg, hvilket kan være en mental barriere i forhold til fx at forholde sig til kompleksiteten og værdierne i økologiske fødevarer-systemer. Netop når vi konfronteres med problemstillinger, hvor vi skal træffe en beslutning på et usikkert grundlag, er vi tilbøjelige til at anvende vores indlærte heuristikker.

² Kognition er den videnskabelige betegnelse for mentale processer som opmærksomhed, mental bearbejdning af sansindtryk og information, hukommelse, indlæring, beslutningstagning og problemløsning.

Kognitivt set er problematikken altså, at kompleksiteten i økologiske fødevarer systemer vil blive mødt af mentale modeller og heuristikker, som skærer og klipper kompleksiteten til, så den passer til de eksisterende forståelsesmønstre og handleberedskaber.

Kognitionsforskningen rummer også en række mere specifikke pointer vedrørende informationsformidling, som kan være relevante for projektet:

De nødvendige mængder information, for at kunne foretage en vurdering, må i vurderingsopgaver (så vidt muligt) være lige nemt tilgængelige, da vi er tilbøjelige til at foretrække de informationskilder, der er mindst anstrengende at få adgang til.

Ved formidling af større mængder information, som skal bruges til at foretage en vurdering, vil det muligvis være ønskværdigt at tilrettelægge den strategisk, så de vigtigste dele præsenteres i begyndelsen og/eller slutningen, da vi husker disse sekvenser bedre end de øvrige dele af kommunikationen.

Det er vigtigt at være opmærksom på rækkefølgen, når valgmuligheder eller vurderingskriterier præsenteres. Den kontrast, der opstår ved at sætte muligheder op ved siden af hinanden, vil få os til at vægte forskellen højere, end hvis de ikke sættes lige ved siden af hinanden. Dette resulterer i, at kontrasterne imellem tilstødende alternativer overvurderes. Samtidig fremstilling af en række alternativer kan altså organiseres strategisk med henblik på at fremhæve og hhv. minimere kontraster.

Overraskelselementer kan have gavnlig effekt i kommunikation. Fx kan oplysninger, der afslører, hvordan et givet produkt er produceret, vække forbrugernes opmærksomhed. Efterfølgende kan der så være god mening i at give vejledende instruktioner i forbindelse med præsentation af informationsmateriale, der skal indlæres, at tilbyde støttende analyseredskaber og at give evaluerende feedback undervejs.

Helt overordnet vil det være oplagt at udnytte kompleksitetsreducerende visuel fremstilling i MultiTrust til at skabe overblik over sammenhænge, som ellers kan være svære at overskue mentalt - f.eks. en forenklet visuel fremstilling af miljømæssige forhold - der ikke kan observeres med det blotte øje.

Det bredere psykologiske perspektiv:

Den menneskelige psyke består af en række samvirkende systemer. For vores erkendelse og praksis er det væsentligt at være opmærksom på, at vi både lærer gennem oplevelser og gennem sproglig-intellektuel kommunikation. Det er firkantet sat op, da disse systemer påvirker hinanden, men vi kan ikke forstå den menneskelige psyke og praksis alene ud fra et sprogligt-intellektuelt perspektiv. Det sansede-emotionelt erfarede har stor betydning for vores vurderinger og handlinger. Bedømmelser og beslutninger nås således hurtigere og med mindre anstrengelse, når de er baseret på de sansede-emotionelle erfaringer, end når de indebærer rationel vurdering og afvejning. Når der er tale om en så abstrakt og kompleks problematik som økologiske fødevarer-systemer, er det således for det første vigtigt så vidt muligt at sanseliggøre problematikken. Man skal også være opmærksom på, hvordan oplevelselementerne mest produktivt kan aktivere brugernes umiddelbare erfaringer og sansede-emotionelt baserede vurderinger. Endelig må det også overvejes, hvordan denne umiddelbare vurderingsform kan eksterneres, inddrages og reflekteres i den videre rationelle vurderingsproces.

Et andet vigtigt tema indenfor det bredere psykologiske perspektiv vedrører det forhold, at komplekse problematikker ofte giver anledning til ambivalenser – dvs. til vurderinger hvor vi vurderer det samme som både positivt/tiltrækkende og negativt/frastødende. Økologiske fødevarer mødes således også ofte med sådanne modsatrettede vurderinger. Det ofte nævnte paradoks i, at vi ikke handler i overensstemmelse med vores miljøbevidsthed, er derfor subjektivt set logisk nok, fordi vi oplever, at vi skal håndtere en modsætningsfyldt realitet, hvilket animerer til, at vi i vores handlinger nogle gange prioriterer hensyntagen ud fra et perspektiv og andre gange hensyntagen ud fra et andet perspektiv – fx nogle gange ud fra et ønske om at spare penge, andre gange ud fra etiske overvejelser, behov for at markere social identitet, hensyn til familiemedlemmers smagspræferencer m.v.

Vi benytter også en række andre mentale teknikker til at håndtere uoverensstemmelser mellem forskellige motiver. Hvis vi oplever ikke at kunne løse konflikter mellem de informationer og handleopfordringer, som vi modtager, og de motiver, ressourcer og løsningsmuligheder vi oplever at have, så reagerer vi ved at iværksætte fortrængningsmekanismer, som så at sige ændrer vores opfattelse af problematikken, så den ikke mere kræver, at vi behøver at ændre holdning eller praksis. Der findes en række af sådanne fortrængningsteknikker, hvor vi fx gennem simuleringer og selektiv brug af argumenter lukker af for læring og ændringer af vores eksisterende viden, værdier og praksisser.

I lyset af ovenstående bør støtte til multikriteriel vurdering ikke fremstå som generelle, ideelle og ufleksible råd, der alene bygger på økologiproblematikkens kriterier. Den må tværtimod være interaktiv, således at brugerne gennem dialog og bearbejdning af informationerne kan forbinde den til deres eget liv, deres erfaringer og subjektivt oplevede handlemuligheder. For at modvirke afmagt og fortrængning er det desuden vigtigt at tydeliggøre nytteeffekterne samt at sørge for at finde 'den tilpasse forskel' mellem det, brugerne ved, mener og gør, og de input, som anviser anden viden samt andre mulige vurderinger og handlinger. Endelig er støtte til at udvikle konstruktive, realistiske løsninger afgørende for, at der kan opstå transformativ læring, dvs. læring som ikke blot bekræfter og videreudvikler det, vi ved og gør, men som får os til at overveje og ændre vores forståelsesmønstre og indlærte praksisser.

Multikriteriel vurdering i lyset af hverdagslivets kompleksitet og de dertil knyttede selvpraksisser

Hvorvidt en person oplever det som ønskeligt og muligt at ændre praksis, som følge af ny information eller ej, bør ikke alene ses i relation til personens livshistorie og derigennem udviklede kognitive skemaer og emotionelle reaktionsmåder. Disse psykiske systemer er tæt koblede med vedkommende persons aktuelle hverdagsliv og de dynamikker, der gør sig gældende her. Det centrale ved hverdagslivet er således, at det opbygges og udgør en forholdsvist stabil symbolsk og praktisk orden, som gør, at vi kan orientere os, spare kræfter og føle os nogenlunde trygge i livet. Samtidig kan ændringer i omverdenen give såvel problemer som nye muligheder set i forhold til det førte hverdagsliv og på den måde motivere til ændringer.

Dertil kommer, at det moderne hverdagsliv er travlt og tætpakket, opsplittet i forskellige livsområder (arbejde, fritidsliv, husholdning m.v.) samt fremstår som adskilt fra makrosystemerne i samfundet. Set i forhold til multikriteriel vurdering af økologiske fødevarer systemer udgør dette vilkår, der bør tages højde for. Hvis multikriteriel vurdering skal være meningsfuld og anvendelig for brugerne, må den kunne hjælpe dem med at afklare de spørgsmål, der rejser sig angående konsekvenser for hverdagslivet. De må kunne danne sig hurtigt overblik samt kunne få anskueliggjort sammenhænge mellem deres hverdagsliv og makrosystemerne. Det vil også kunne understøtte refleksion og læring, hvis hverdagslivets skjulte vurderinger og valg af standarder og praksisser kan blive tydeliggjort ved at vise lighederne og forskellene heri på tværs af livsområderne.

Hverdagslivets rutiner er ikke givne. De udgør gradvist udviklede selvpraksisser, gennem hvilke vi finder vores måde at håndtere livets udfordringer på. Forskellige mennesker udvikler forskellige selvpraksisser med dertil hørende forskellige vurderinger og handleansende strategier. Perspektiverende kan man sige at for at forstå, hvordan forskellige aktører på økologi-området tænker, kan man beskrive de forskellige selvpraksisstrategier, som de anvender. Dette gælder for forbrugere af økologiske fødevarer men også for producenter. Der er altså ikke her tale om fx en forbrugerundersøgelse, hvor der anvendes en opdeling af forbrugere i segmenter, men derimod om en analyse af de værdier, der udtrykkes gennem sådanne selvpraksisser³. For multitrustprojektet gælder det om at udnytte det læringsperspektiv, der ligger i at identificere den kompleksitetshåndtering, som forskellige selvpraksisstrategier er et udtryk for, og knytte refleksionen af økologiområdets vurderinger og kriterier til disse kompleksitets-håndteringsstrategier i hverdagslivet.

Hovedpointer ud fra en pædagogisk synsvinkel:

En indsats til fremme af refleksion, kommunikation og læring vedrørende økologiske fødevarer-systemer bør ikke alene udvikles ud fra forståelse af disse systemer og deres værdimæssige grundlag. Den må også tage udgangspunkt i en forståelse af aktørerne og deres subjektive forudsætninger.

Som det er fremgået, foretager vi som subjekter allerede kompleksitetsreduktioner. Mængden af informationer i vores omverden, samt vores travle hverdagsliv med allerede etablerede selvpraksisser, betyder at kompleksiteten i den økologiske fødevarerproblematik må gøres tilgængelig gennem en kompleksitetsreduktion, der giver et hurtigt overblik samt god mening for brugeren. Pædagogisk set er udfordringen så, at denne kommunikation samtidig skal kunne fastholde brugerens interesse og give lyst til refleksion og læring. Målet for denne refleksion og læring er så, at brugeren i sidste ende opnår en *øget* kompleksitetsforståelse, således at han eller hun er i stand til at foretage mere kvalificerede vurderinger af de økologiske fødevarer-systemer.

³ Vedr. værdianalyse se også 1.1. og 1.2.

Visualisering kan være en god måde til kompleksitetsreduktion i og med, at det kan give et hurtigt overblik og sætte billeder på, der kan anskueliggøre ellers usynlige aspekter og langsomt udviklende forhold. Visualisering er dog flere ting med hver deres styrke og svagheder, som må medtænkes ved brugen. Samtidig er det vigtigt, at den ikke står alene men understøttes gennem mulighed for dialog og information, som udfordrer brugeren uden at skræmme.

Da brugerne i udgangspunktet har forskellige mentale skemaer og heuristikker, samt forskellige selvpraksisser i hverdagslivet, bør en understøttelse af kommunikation og læring vedrørende økologiske fødevarsystemer tilrettelægges interaktivt. Dvs. således at den multikriterielle vurderingsproces ikke blot foregår som en énvejs-kommunikation, men som en proces hvor brugeren kan inddrage sine værdier, erfaringer og overvejelser ud fra sin konkrete livssituation.

Det peger på, at MultiTrust ikke blot må sigte mod udvikling af et IT-værktøj til understøttelse af kommunikation og beslutningstagning vedrørende økologiske fødevarsystemer. Brugsituationen må medtænkes som et læringsrum, hvor selve organiseringen af forløbet og de deltagende aktøres dialog er mindst lige så vigtig som IT-værktøjet.

2. Tværgående tematisering

Efter præsentationen af de fem faglige bidrag i MultiTrust-projektets WP2 samler vi nu tråde. Vi ser først på, hvordan bidragene står i forhold til hinanden og dernæst på en række tværgående temaer. Som beskrevet i indledningen er der i Multitrust-projektet blevet identificeret tre centrale udfordringer i forbindelse med udvikling af afbalancerede multikriterielle vurderinger, nemlig 1) afbalancering af forskellige typer viden, 2) synliggørelse af de værdier der indgår i vurderingsredskabet samt 3) effektiv og inddragende kommunikation af de komplekse vurderinger. De tværgående temaer giver input til projektets videre behandling af disse udfordringer.

2.1. Bidragene – set i forhold til hinanden

At belyse den samme problematik på tværs af forskellige fagligheder er billedligt talt lidt ligesom at forsøge at sætte brikker fra forskellige puslespil sammen. Visse dele passer rimeligt godt sammen og supplerer hinanden, mens det uvægerligt også viser sig, at noget ikke hænger sammen eller strider med hinanden. Det har på den anden side ikke været hensigten at skabe ét sammenhængende helstøbt billede men derimod at berige analysen, ved at lade de forskellige faglige input brydes. De faglige discipliner i MultiTrust-projektet kan hver især bruges til at udvikle og kvalificere en multikriteriel tilgang til økologiske fødevarer-systemer. Men hvordan forholder de sig til hinanden? Det vil vi i det følgende se nærmere på.

De fem bidrag skal ikke ses som sideordnede. Det er nemmest at tage udgangspunkt i den økonomiske disciplins bidrag, fordi multikriterielle vurderinger er en metode, som er empirisk undersøgt og diskuteret indenfor økonomisk litteratur. Som det fremgik af kapitel 1.1. er metoden under udvikling inden for rammerne af den økonomiske disciplin. Metoden kan ses som et alternativ til cost-benefit analyser og de dertil knyttede syn på menneskers motiver og adfærd, selvom den grundlæggende teoretiske ramme for de multikriterielle vurderingsmetoder i høj grad er den samme som for cost-benefit analyserne. Inden for økonomiens verden bygger interessen for multikriterielle vurderinger på at udvikle et værktøj til samfundsøkonomiske analyser, hvor alle relevante interessenters præferencer identificeres, og eventuelt sammenvejes, og hvor vurderinger af forskellige alternativer kan inddrages. Dette uden nødvendigvis at opgøre alle effekter i monetære størrelser hvilket er den væsentligste forskel fra cost-benefit analyserne. Dermed åbner økonomiens egne interne diskussioner for muligheden for videre-

udvikling af metoden på baggrund af indsigter fra andre fag. De fire andre bidrag i MultiTrust projektet kan ses som sådanne input, om end ikke i den forstand, at det er økonomien, der definerer det faglige grundlag og perspektiv, som de andre bidrager med. Multikriteriel vurdering trækkes så at sige ud af økonomiens domæne og gøres til genstand for tværfaglig udvikling, men fortsat ud fra den kendsgerning, at økonomerne har arbejdet med - og har empirisk indsigt i - brug af metoden, mens bidragene fra de øvrige fagligheder på forskellig måde rummer nye perspektiver for mulige måder til videreudvikling af multikriteriel vurdering som metode.

Det første af de fire andre bidrag – 1.2. - går i dybden og udfolder spørgsmålet om, hvad det er for værdipræmisser, som er indbygget i økologien, og som kan tænkes at indgå i multikriterielle vurderinger af økologiske fødevarer systemer. Den multiperspektivistiske tilgang lægger vægt på, at disse værdier kan synliggøres, differentieres og gøres til genstand for etisk refleksion. Det bidrager desuden til at rette fokus på spørgsmålet om, hvordan udvælgelsen af normative aspekter foretages, af hvem og hvornår.

Bidrag 1.3. udfordrer den konventionelle regelbaserede selvforståelse af de økologiske værdier og beskriver tillid til økologien som en følsom, dynamisk og mange-facetteret social konstruktion, og som sådan med en uklarhed og kompleksitet, som enhver metode til multikriteriel vurdering må forholde sig til. Det rejser dermed et centralt spørgsmål om, hvad økologien er for en størrelse, og hvad der er med og ikke med i den konstruktion af økologi, der arbejdes med i en given metode til multikriteriel vurdering. Dette tema berøres også i 1.1. og 1.2., og vi kommer tilbage til det i den tværgående tematisering i 2.2.

Spørgsmålet om tillid står også centralt i 1.3. Det behandles her som et mål, som er vanskeligt at opnå, fordi det er en social konstruktion, som er følsom over for mange forskellige forhold. I 1.4. behandles tillid også som en social konstruktion men med fokus på forbrugernes evne til at forholde sig til økologiske fødevarer, fremhæves det kritisk, at tillid fungerer som kompleksitetsreducerende og læringshæmmende tolkninger og vurderinger. Både tillid og mistillid til økologiske fødevarer systemer kan som sådan udgøre barrierer for ambitionen om at fremme multikriterielle vurderinger. Også dette tema vil vi vende tilbage til i 2.2.

1.4. udvider 1.3's socialt konstruktive perspektiv med betoningen af, at multikriterielle vurderinger af økologien vil finde sted i en medialiseret kontekst. Det betyder, at medierne ikke er en udefrakommende påvirkningsfaktor men skal ses som et samvirkende kommunikativt felt for konstruktionen af meninger om og vurderinger af økologien. I 1.4 lægges op til, at multikriteriel vurdering ikke bør ses som en isoleret transmission af information om økologi men som oplæg til brugernes forhandlinger i det medialiserede rum.

Samme syn på multikriteriel vurdering, som interaktiv og oplysende læreproces, findes også i 1.5. men her begrundet ud fra en psykologisk og mikrosociologisk synsvinkel. Desuden suppleres de øvrige perspektiver her ved at udvide indblikket i, hvordan vi som individer håndterer kompleks information. Hermed fremhæves vigtigheden af at medtænke den komplekse psykologiske og hverdagslivs-strategiske håndtering af problematikker som økologiske fødevarer-systemer i design og brug af multikriterielle vurderinger.

2.2. Centrale tværgående temaer

Vi vil nu se nærmere på en række temaer, som udkrystalliserer sig i mødet mellem de fem faglige bidrag, og som har betydning for vores behandling af projektets tre centrale udfordringer. For at tydeliggøre relevansen i forhold til disse udfordringer har vi struktureret præsentationen, så temaerne er blevet koblet på hver af de tre udfordringer.

1. Afbalancering af viden

I tilknytning til denne udfordring er det et centralt tema, hvordan vi opfatter mennesker og her ikke mindst, hvilken betydning vi tillægger *rationalitet* i multikriterielle vurderinger.

I overensstemmelse med neoklassisk økonomisk teori fremhæver det økonomiske bidrag, at præferencer for forskellige typer goder i høj grad kan forklares ud fra en nytterationel logik. Samtidig anerkendes det, at dette ikke fuldt ud kan forklare valg mellem konventionelt producerede og økologisk producerede fødevarer. Dette åbner for andre motiver og rationaliteter, hvilket også anerkendes inden for den økonomiske forskning, som i de senere år i stigende grad har bevæget sig væk fra den neoklassiske antagelse om det fuldt ud rationelle og nyttemaksimerende individ og hen imod mindre restriktive og mere realistiske antagelser om menneskelig adfærd.

Mest direkte åbnes der for sådanne andre rationaliteter i undersøgelsen af de normative aspekter af multikriterielle vurderinger. Perspektivet her handler ikke om forbrugernes præferencer men om de indbyggede normer, der er med til at danne præferencerne. Herudover ligger der et andet syn på menneskers rationalitet, hvori det fremhæves, at folks værdisætninger altid er relationelle, samt at personer og organisationer generelt handler etisk, om end der er stor forskel på, hvor alsidige deres etiske overvejelser er, på vægtningen mellem forskellige former for etik, og på hvilken rolle viden spiller for deres etiske handlinger.

Det psyko-sociale bidrag handler også i høj grad om menneskers rationalitet og måder at vurdere på. Til forskel fra de to foregående synsvinkler retter erkendeinteressen sig ikke mod at forstå menneskers måde at vurdere produkter på men derimod mod at forstå mentale og hverdagslige dynamikker, der blokerer og/eller motiverer til at kommunikere og lære om komplekse og risikobetonede problematikker. I det perspektiv er menneskers stillingtagen ikke rent rationelle, idet rationalitet her opfattes som ensbetydende med intellektuelt reflekterede. Umiddelbare selektionsstrategier, ikke-bevidste sanses-emotionelle erfaringer samt hverdagslivets opøvede orienteringsmåder tillægges stor betydning, enten ved at de erstatter intellektuelle vurderinger eller præger dem.

Selvom det psyko-sociale perspektiv har sit fokus på individet, så står dette ikke i modstrid med en relationel synsmåde, idet såvel det enkelte individs kognition, erfaringer og orienteringsstrategier i hverdagslivet ses som resultater af sociale processer gennem livshistorien. Det relationelle syn på mennesker fremhæves, som nævnt i undersøgelsen af de normative aspekter, og findes også i det social konstruktive perspektiv, der ligger til grund for analyserne af økologien i henholdsvis et ledelses- og medieperspektiv.

Det relationelle perspektiv tydeliggør, at der er forskellige rationaliteter, og at disse er knyttet til menneskers praksis som påvirket og formet af en kompleksitet af sociale dynamikker. Det økonomiske bidrag har et andet perspektiv. Multikriteriel vurdering er her interessant som et muligt værktøj til at undersøge og give et overblik over forbrugernes præferencer på et givet tidspunkt. Der er altså tale om et statisk makro perspektiv. I det perspektiv kan dialogen, med øvrige faglige vinkler, åbne for at supplere det nytterationelle perspektiv. De relationelle og dynamiske synsmåder sigter ikke mod et sådant generelt overblik over præferencer men søger at forstå, hvordan præferencer dannes og ændrer sig. Det medfører et andet perspektiv med

fokus på selve designet og brugen af multikriterielle vurderinger som værktøj til refleksion og læring. Hensigten hermed er at muliggøre bredere og dybere overvejelser af normer, egne umiddelbare orienteringer og strategier samt påvirkninger og positioner i den sociale-kulturelle sammenhæng, som brugeren af et værktøj til multikriteriel vurdering indgår i.

2. Synliggørelse af værdier

Ser vi på tværs af de faglige bidrag, fremstår et andet vigtigt tema, nemlig *de økologiske fødevarer-systemers værdier*. Synliggørelse af værdier er i særdeleshed behandlet i undersøgelsen af de normative aspekter af multikriteriel vurdering. Det centrale perspektiv er her synliggørelse af og refleksion over hvilke værdier, der er på spil.

For det første er der forskellige måder at opfatte de økologiske fødevarer-systemer på: I det økonomiske bidrag tages udgangspunkt i IFOAM's fire overordnede principper for økologisk jordbrugsproduktion, og der åbnes for en udvidelse eller revision ved hjælp af bæredygtighed-sindekser. I undersøgelsen af de normative aspekter tages samme udgangspunkt, og der ses også på indikatorer, men der tages et spadestik dybere i og med, at der ses på disses orientatorer, dvs. de mål, kriterier, værdi og interesser, som ligger bag formuleringen af indikatorer. I den økonomiske analyse måles værdien af økologi for den enkelte person, i forhold til hvor meget af andre goder (eksempelvis penge) vedkommende er villig til at afgive for at sikre sig noget økologisk – og det er helt individuelt i hvor høj grad, denne afvejning er baseret på kendskab til IFOAMs principper. Når der i den økonomiske fortolkning af multikriteriel vurdering tales om synliggørelse af værdier, så henvises der konkret til hvilke afvejn timer mellem forskellige hensyn, der ligger til grund for forskellige handlinger. I undersøgelsen af de normative aspekter kigges mere på bagvedliggende værdier, der ligger til grund for valg af hensyn/kriterier.

I undersøgelsen af tillid og troværdighed i et ledelsesperspektiv udfordres forståelsen af økologi som et formaliseret regelsæt. I analysen rettes fokus på, at der er mange aktører indblandet i økologiens konstruktion. Det påpeges, at økologi ikke kan afgrænses til det lokale eller nationale rum, men at økologi skal forstås på tværs og uafhængig af statslige og kulturelle grænser samt globalt. Endvidere peges på de mange forskellige mærkningsordninger med forskellige kriterier, som gør værdierne uklare. Set i det perspektiv giver det ikke mening at forsø-

ge at fremstille et værdisæt for økologien men snarere at åbne op og beskrive værdierne i feltet af økologier.

For Multitrust projektet er det med andre ord en udfordring at udvælge og synliggøre de økologiske fødevarer-systemers værdier. På tværs af perspektiverne er der overvejelser om at overskride det økologiske landbrugs tolkning af økologiens værdier, men det bliver i så fald en udfordring at synliggøre de valg, vi træffer og begrunde de økologier, vi konstruerer.

3. kommunikation – reduktion af kompleksitet

Bidragene rummer flere vigtige tematikker vedrørende multikriteriel vurdering som kommunikativ praksis. Inden vi beskriver dem, er der dog to overordnede perspektiver på kommunikationen, som skal fremhæves:

Såvel det økonomiske bidrag som det psyko-sociale bidrag indeholder den pointe, at kommunikationen ikke alene bør tage udgangspunkt i sagen, dvs. i multikriteriel vurdering af økologiske fødevarer-systemer, men også i aktørerne. Samtidig er der dog en forskel i og med, at imødekommenheden overfor brugerne i det økonomiske perspektiv består i at tilbyde dem en multikriteriel vurdering, som kan animere dem til refleksion og læring, mens den multikriterielle vurdering i den psyko-sociale version fremstilles som et procesværktøj gennem hvilken, brugeren støttes i selv at udføre en multikriteriel vurdering.

Et andet overordnet perspektiv for kommunikationen, som ses på tværs af bidragene, handler om at fastholde, at sociale kategorier, som fx forbrugerne, ikke er ens men i høj grad forskellige, hvilket kommunikationen i videst muligt omfang må tage højde for. Det fremhæves i undersøgelsen af konstruktionen af troværdighed og tillid i medierne og blandt mediebrugere. Her understreges det, at 'den økologiske forbruger' eller 'mediebruger' ikke findes, hvilket fint korresponderer med den psyko-sociale undersøgelses pointe om, at brugerne har forskellige grundforestillinger og selvpraksisser.

Derimod strider det mod den økonomiske disciplin, som gør en dyd ud af at finde mønstre og fællestræk ved folks holdninger og handlinger. Det gør det muligt eksempelvis at identificere segmenter af forbrugere, som er ens på nogle centrale punkter (evt. deres syn på økologi). Perspektiverne komplementerer hinanden. Økonomerne har ret, fordi man stort set altid kan

finde noget, som to personer er enige om, og de andre discipliner har ret, fordi man stort set altid også kan finde noget, som samme to personer er uenige om.

Herudover fremstår tre tematikker som særligt vigtige i forhold til den kommunikative udfordring:

Den første handler om, at der er en dobbelthed omkring *tillids-begrebet*, som er interessant: I Multitrust projektet har der fra begyndelsen været en implicit antagelse om, at tillid er godt, og der har været indbygget et mål om at øge tilliden til de økologiske fødevarer systemer gennem oplysning og refleksion. I forlængelse af denne positive fortolkning af tillid fremhæver undersøgelsen af tillid og troværdighed i et ledelsesperspektiv, at 'tillids-asymmetrier' udgør en udfordring. Hermed menes, at tillid er svært at skabe og nem at miste, og da økologien er en størrelse, der påvirkes og tolkes forskelligt af mange forskellige aktører, bliver den let diffus og sårbar over mistillidsskabende begivenheder. På den anden side fremhæves det i 1.4., at brugerne generelt har stor tillid til økologiske produkter, men også at tilliden kan udgøre et problem, fordi den anvendes som en erstatning for viden. Dermed kan tillid være et middel til at reducere kompleksiteten, men samtidig hæmmer tillid motivationen for at sætte sig bedre ind i økologiens værdier. I MultiTrust projektets videre udviklingsarbejde bliver det vigtigt at håndtere denne spænding mellem målet om en informeret og reflekteret tillid, og tillid som en umiddelbar kompleksitetsreducerende tilgang, der kan vanskeliggøre realisering af målet.

Det andet tværgående tema, i forhold til den kommunikative udfordring, handler om *reduktion af kompleksitet versus komplicering*. Projektets mål er, at brugerne opnår en forøget forståelse af kompleksiteten i økologiske fødevarer systemer, men samtidig har vi lagt op til, at midlet er en reduktion af kompleksitet. Som behandlet i den psyko-sociale undersøgelse udgør det et umiddelbart paradoks og en udfordring. Dermed ikke sagt at det er umuligt, men det lægger op til at se den multikriterielle vurdering som en proces, der fra det hurtige og inspirerende overblik bringer brugeren videre og dybere til forskellige aspekter og refleksioner heraf. Det bliver i den forbindelse afgørende, hvor mange forskellige aspekter, baggrundsinformationer m.v., som den aktive bruger af et værktøj til multikriteriel vurdering af økologiske fødevarer systemer skal forholde sig til. På tværs af de foreløbige bidrag til projektet er der her en spænding mellem omtalen af den operationelle og empirisk afprøvede tilgang til multikriterielle vurderinger og de mere teoretiske og ideale fordringer til, hvad designet af den multikriterielle

vurderingsmetode skal indeholde og kunne. Disse ideale ønsker til kvaliteter trækker oplagt i retning af en komplicering: Dels ved ønsket om en eksplicitering af de bagvedliggende valg af normer m.v. Dels ved ønsket om at den multikriterielle vurderingsmetode ikke blot håndterer økologiens kompleksitet, men også gør det muligt for brugerne at inddrage deres egen private og socialt-kulturelle virkelighed i vurderingerne. Samtidig er det også vigtigt at være opmærksom på, at uanset hvordan vi i Multitrust projektet forsøger at hjælpe folk til at reducere kompleksiteten til en håndterbar størrelse, så indgår det som endnu et bidrag i det medialiserede offentlige rum med mange andre opfattelser og forsøg på at ordne virkeligheden. I den forstand reducerer vi ikke kompleksiteten for brugerne men øger den.

Arbejdet med visualisering og animation i projektets næste fase skal forsøge at håndtere dette dilemma mellem kompleksitetsreduktion og komplicering på en hensigtsmæssig og operationaliserbar måde. Den psyko-sociale undersøgelse rummer i den forbindelse input vedrørende visualiseringens muligheder og potentielle risici, men det bliver i særdeleshed gennem det konkrete samarbejde med professionelle animationsudviklere, at dilemmaet skal tackles.

Det tredje og sidste tværgående tema, vedrørende den kommunikative udfordring, handler om *interaktivitet*. Det handler om, hvem der vurderer og hvordan. På den ene side har vi den økonomiske udgave af multikriteriel vurdering, hvor udvalgte interessenter udarbejder vurderingskriterierne og vægtningerne, mens brugerne indberetter deres præferencer heri, således at økonomerne efterfølgende kan sammenfatte deres billede af en given målgruppes præferencer. På den anden side har vi undersøgelse ud fra et medieperspektiv, et ledelsesperspektiv og et psyko-socialt perspektiv, hvori der opfordres til at gøre multikriteriel vurdering til et åbent og formligt procesværktøj, som understøtter en oplysnings- og læreproces, hvor vurderingerne overlades til brugerne. Den første er i rendyrket form handleanvisende, mens den anden i rendyrket form er laissez faire agtig, det vil sige helt overlader erkendelses- og vurderingsprocessen til brugerne selv. I den første udgør det kommende værktøj en multikriteriel vurdering, i det andet skal det understøtte folk i at lave en multikriteriel vurdering.

I det videre arbejde i projektet kan de forskellige tilgange til interaktivitet muligvis forenes. Det vil indebære, at vi ikke ser det som et enten- eller, men som en udfordring i retning af at udvikle den multikriterielle metode som et samspil mellem foreløbigt fastlagte normer og læring; dvs. semistrukturet og interaktivt med vurderinger, der kan bearbejdes.

Afslutning

Som det er fremgået, har arbejdet i MultiTrust projektets WP2 berørt og bearbejdet ret fundamentale problemstillinger såsom rationaliteter, værdier, tillid, økologi m.v. Det er ikke temaer, man bliver færdige med, og i et samarbejde på tværs af fag tager det tid at komme dertil, hvor man forstår hinanden og er i stand til at tænke nyt sammen. Dermed også sagt at selv om WP2 nu er slut, så slutter de teoretiske overvejelser og diskussioner ikke. Tværtimod udgør det mere konkrete udviklingsarbejde en god mulighed for at udfordre og raffinere dem. Dels fordi vi konfronteres med en konkret problemløsningsopgave, dels fordi dialogen med projektets andre partnere omkring udviklingsopgaven givetvis vil inspirere ikke blot til praktiske løsninger men også til at udbygge og revidere det teoretiske forståelsesgrundlag.

Baggrundsrapporter fra WP2

Christensen, T.; S.B. Olsen; A. Dubgaard og N. Kærgård: Et litteraturstudie over tilgange til evaluering af økologi med focus på økonomisk værdisætning og multikriterieanalyser. MultiTrust deliverable 2.1.1. <http://orgprints.org/20240>

Alrøe, H.F. og E. Noe: Analyse af normative aspekter af multikriteriel vurdering af økologiske fødevarer. MultiTrust milestone 2.2.1. <http://orgprints.org/21217>

Læssøe, J.; S. Breiting; A.K. Ljungdalh og K.E. Nielsen: Håndtering af kompleks information – Belyst fra psykologiske, mikrosociologiske og pædagogiske synsvinkler med henblik på at identificere problemer og muligheder for kommunikation og læring i relation til multikriteriel vurdering. MultiTrust deliverable 2.3.1. <http://orgprints.org/19936>

Povlsen, K.K; U.G. Holst og A. Poulsen: Kompleksitetsreduktion i medier: Tillid, troværdighed og økologiske fødevarer. MultiTrust milestone 2.5.1. <http://orgprints.org/20631>

Rittenhofer, I.: Ecology and trust in management and business research 1995 – 2010. MultiTrust milestone 2.4.1. <http://orgprints.org/20781>

Øvrige artikler fra MultiTrust projektet

Alrøe, Hugo Fjelsted and Noe, Egon (2011) A cross-disciplinary approach to multicriteria assessment and communication of the effects of organic food systems. In: Neuhoff, Daniel; Halberg, Niels; Rasmussen, Ilse A.; Hermansen, John E.; Ssekya, Charles and Sohn, Sang Mok (Eds.) Organic is Life - Knowledge of Tomorrow, ISOFAR, 2, 313-316. <http://orgprints.org/19951>

Alrøe, Hugo Fjelsted and Noe, Egon (2011) The paradox of scientific expertise. A perspectivist approach to knowledge asymmetries. Fachsprache - International Journal of Specialized Communication, 2011 (3-4), pp. 152-167. <http://orgprints.org/19952>

Alrøe, Hugo Fjelsted and Noe, Egon (2012) Observing Environments. *Constructivist Foundations*, 8 (1), pp. 39-62. <http://orgprints.org/21848>

Konferencepapers fra MultiTrust projektet

Læssøe, Jeppe; Ljungdahl, Anders; Christensen, Tove; Dubgaard, Alex; Kærgård, Niels; Olsen, Søren Bøye; Kastberg, Peter; Noe, Egon and Alrøe, Hugo Fjelsted (2012): Theories on motivation and their implications for supporting communication, learning and decision making in relation to organic food systems. 10th European IFSA symposium: Producing and Reproducing Farming Systems: New modes for sustainable systems of tomorrow, July 1-4, 2012, Aarhus, Denmark.

Christensen, Tove; Søren Bøye Olsen, Alex Dubgaard and Niels Kærgaard. (2012): Organic farming and multicriteria decisions: An economic survey 10th European IFSA symposium: Producing and Reproducing Farming Systems: New modes for sustainable systems of tomorrow, July 1-4, 2012, Aarhus, Denmark.

Kastberg Peter (2012): Knowledge Communication Theory Revisited – from ‘communication’ to ‘communis esse’ 10th European IFSA symposium: Producing and Reproducing Farming Systems: New modes for sustainable systems of tomorrow, July 1-4, 2012, Aarhus, Denmark.

Povlsen, Karen Klitgaard and Iris Rittenhofer (2012) Trust and credibility. A cross-disciplinary perspective on organics. 10th European IFSA symposium: Producing and Reproducing Farming Systems: New modes for sustainable systems of tomorrow, July 1-4, 2012, Aarhus, Denmark.